

OVERDRIJVEN IS OOK EEN VAK

CLODIA IN DE *PRO CAELIO*: EEN PORTRET

Masterscriptie Latijn

Naam: Anne Breukelaar

Studentnummer: 4027248

Begeleider: prof. dr. B. Breij

Datum: Januari 2016

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	3
Hoofdstuk 1	8
Pro Caelio.....	8
Overige primaire bronnen.....	15
Clodia in de brieven van Cicero	21
Domus-argument	23
Politiek.....	30
Hoofdstuk 2	32
Pro Caelio.....	32
Andere Primaire bronnen.....	36
Secundaire literatuur.....	38
Hoofdstuk 3	42
Moord op Dio	42
Dilemma	45
Dilemma bij de moord op Dio	48
Relatie Clodia en Caelius	49
Vergiftiging Clodia	52
Conclusie.....	57
Bibliografie	60

INLEIDING¹

Op 4 april 56 voor Christus sprak Marcus Tullius Cicero zijn beroemd geworden *Pro Caelio*-rede uit. De Romeinse advocaat verdedigde hiermee succesvol zijn vriend en protégé Marcus Caelius Rufus. In zijn adolescentie stond Caelius onder bescherming van Cicero en Marcus Licinius Crassus. Beiden hebben gesproken voor Caelius' verdediging. Naast Crassus en Cicero heeft Caelius ook voor zijn eigen verdediging gesproken.

Deze Caelius werd aangeklaagd door Lucius Sempronius Atratinus op grond van de *lex de vi*, die ging over geweldszaken. De medeaanklagers (*proscriptores*) waren Publius Clodius en Lucius Herennius Balbus. Deze Publius Clodius was wellicht een familielid of vrijgelaten slaaf van Publius Clodius Pulcher, een vijand van Cicero. Voordat Caelius werd aangeklaagd, was hij zelf in een procedure verwickeld om de vader van Atratinus, Lucius Calpurnius Bestia, voor het gerecht te dagen. Een jaar eerder had Caelius Bestia aangeklaagd vanwege *ambitus*, corrupte praktijken tijdens verkiezingstijd. Cicero had Bestia destijds succesvol verdedigd, maar Caelius wilde de zaak voor een tweede keer voor de rechters brengen. Toen heeft Bestia's zoon Atratinus besloten Caelius te vervolgen.

De aanklacht tegen Caelius was vijfvoudig van aard. Ten eerste werd hij verdacht van betrokkenheid bij opstanden in Napels en ten tweede van een aanval op een groep Alexandrijnen in Puteoli. Deze Alexandrijnen waren gekomen vanuit Egypte om een beroep te doen op Pompeius in Rome. Zij waren ontevreden over de situatie in hun land. Toen in 80 voor Christus de Egyptische koning Alexander II stierf, maakte hij per testament zijn rijk over aan Rome. De troon werd echter opgeëist door Ptolemeus Auletes. Hij kon zijn macht behouden, zolang hij maar alles deed wat Rome hem vroeg. Hij maakte zich hiermee niet populair bij zijn volk, dat een hekel had aan alles wat Romeins was. Voor het volk was de maat vol toen Auletes hen zesduizend talenten afhandig probeerde te maken: hij werd afgezet en vluchtte. Om te voorkomen dat hij opnieuw aan de macht zou komen, ging een afvaardiging van zo'n honderd Alexandrijnen – onder leiding van de filosoof Dio – op weg naar Rome. Ze wilden daar Pompeius smeken om Auletes niet in zijn macht in Egypte te herstellen. Auletes zou ervoor gezorgd hebben dat deze groep werd aangevallen toen ze in Puteoli waren. Caelius wordt verdacht van betrokkenheid bij deze aanval.

Als derde werd Caelius verdacht van beschadiging van de bezittingen van ene Palla. Over deze aanklacht is verder niets bekend. Het is mogelijk dat dit gebeurd is ofwel in Napels ofwel in Puteoli, ten tijde van de aanval op de groep Alexandrijnen. Deze drie aanklachten zijn weerlegd door Crassus.

¹ Zie hiervoor Berry (2000), 122-128; Dyck (2013), 1-28; Austin (1960), 144-162.

Tegen de laatste twee aanklachten heeft Cicero Caelius verdedigd. Als vierde punt werd Caelius beschuldigd van de moord op Dio, de leider van de Alexandrijnen. Hiervoor zou hij ook geld hebben geleend, om daarmee het vergif dat bestemd was voor Dio te kunnen aanschaffen. Hij zou dit geld geleend hebben van Clodia. Cicero bespreekt deze aanklacht in paragraaf 51-55. Hiermee hangt ook de vijfde aanklacht samen: poging tot vergiftigen van Clodia. Omdat zij de geldschietster voor het vergif voor Dio was, moest ook Clodia uit de weg worden geruimd. Caelius zou haar hebben willen vergiftigen, maar deze poging is mislukt. Clodia zou lucht hebben gekregen van dit plan van Caelius en vervolgens mannen hebben ingeschakeld die moesten ingrijpen op het moment dat het gif voor Clodia werd overhandigd aan één van haar slaven. Deze mannen zouden echter te vroeg tevoorschijn zijn gekomen, waardoor de boodschapper van Caelius, die het vergif zou overhandigen, kon vluchten. Dit alles vond plaats in een badhuis. Dit aanklacht wordt behandeld in paragraaf 56-69.

Clodia speelt dus een grote rol in de *Pro Caelio*, omdat zij betrokken is bij de twee aanklachten die Cicero moet verdedigen. Clodia was een prominente figuur in de Romeinse samenleving. Ze stamde af van het oude geslacht *Claudius*, een familie die veel consuls heeft voortgebracht. Zij en haar broer Clodius Pulcher gingen echter heel anders om met hun roem. Clodia staat bekend als een vrouw die vooral van het leven geniet in de badplaats Baiae of anders in haar pleziertuinen aan de Tiber zich vermaakt met jongemannen. Haar broer Clodius wordt gezien als de vijand van Cicero, omdat hij verantwoordelijk was voor zijn verbanning. Toen Cicero de samenzwering van Catilina had ontdekt, had hij namelijk de medeplichtigen daaraan zonder proces laten ombrengen. Later heeft Clodius als volkstribuun in 58 voor Christus een wet doorgevoerd, die stelt dat iedereen altijd recht heeft op een proces. Hierom is Cicero in datzelfde jaar verbannen. Tijdens zijn verbanning zou Clodia zijn huis hebben laten verwoesten.

De zaak van Caelius werd gevoerd toen Cicero net weer een halfjaar terug was in Rome en druk bezig was zijn oude reputatie weer op te bouwen. Een van de manieren die hij hiervoor inzette was het zwartmaken van Clodius bij elke gelegenheid die hij kreeg. Op zijn beurt liet Clodius ook nooit een moment ongelegen om Cicero kwaad te doen.

In deze scriptie is Clodia de centrale figuur, net zoals in de *Pro Caelio* zelf. Ik ga onderzoeken of de beledigingen die Cicero aan haar adres uit overdreven zijn. Wellicht was de historische figuur Clodia minder losbandig dan deze redevoering doet vermoeden. De vraag die hierbij centraal staat is waarom Cicero dan overdrijft met betrekking tot het gedrag van Clodia. Is dit puur om wraak te nemen op het onrecht dat zij en haar broer hem hebben aangedaan, of is er nog een andere reden voor aan te wijzen? Cicero spreekt in de *Pro Caelio* namelijk zo uitgebreid over de betrokkenheid van Clodia bij deze zaak, dat de daadwerkelijke aanklachten naar de achtergrond verdwijnen. Cicero doet het voorkomen alsof Clodia de grote aanstichtster

is en meent dat zij uit is op wraak op Caelius. Ze zou een relatie hebben gehad met hem, die Caelius heeft verbroken. Middels deze rechtszaak wil ze hem terugpakken.

Clodia's betrokkenheid komt Cicero uitstekend van pas. Hij wekt in de *Pro Caelio* de indruk dat zij niets meer is dan een *meretrix* en zij daarom niet geloofwaardig gevonden kan worden. Als hij erin slaagt om Clodia's geloofwaardigheid te ondermijnen, kan hij op die manier aantonen dat aanklacht vier en vijf niet waar zijn. Dan hoeft Cicero ook niet dieper om de omstandigheden rondom Dio en de Alexandrijnen in te gaan en jaagt hij niet Pompeius tegen zich in het harnas. Dit wilde Cicero voorkomen, omdat hij zich niet opnieuw reputatieschade kon veroorloven. In dit onderzoek ga ik daarom dieper in op de rol die Cicero aan Clodia toeschrijft. Hij spreekt zo hatelijk en fel over haar dat het lijkt alsof zij niets meer is dan een *meretrix*, wat des te schandelijker is omdat ze lid is van een oud en beroemd geslacht in Rome. Wellicht overdrijft Cicero zijn aantijgingen jegens Clodia voor eigen gewin. Door de versie die Cicero van haar geeft te vergelijken met andere primaire bronnen, hoop ik op die manier een beter beeld van Clodia te kunnen reconstrueren.

In het wetenschappelijke debat over de weergave van Clodia en haar broer Clodius in de *Pro Caelio* zijn verschillende benaderingen te ontdekken. Aan de ene kant wordt de nadruk gelegd op de persoonlijke betrokkenheid van hen die een rol spelen bij de rechtszaak tegen Caelius. Cicero zou haat koesteren ten opzichte van Clodia en Clodius: deze rede was een uitgelezen mogelijkheid om hen beiden nogmaals zwart te maken ten overstaan van half Rome. Hiervoor zet Cicero op slimme wijze de vermeende incestueuze relatie tussen Clodia en Clodius in. Het commentaar van Austin legt met name de nadruk op deze persoonlijke kanten van de redevoering. Dorey (1958) en Skinner (1983) gaan dieper in op de relatie tussen Cicero en Clodia. Met name Skinner benadrukt dat het beeld van Clodia dat geportretteerd wordt in de *Pro Caelio* niet letterlijk genomen moet worden. De historische Clodia is een ander persoon volgens Skinner, die zich netter gedraagt dan uit de *Pro Caelio* naar voren komt. Catullus en zijn *carmina* over Lesbia zijn bij deze vergelijking een belangrijk uitgangspunt. Omdat de beschrijvingen van Lesbia in Catullus en de Clodia die geen moraal kent in de *Pro Caelio* beroemd zijn geworden, wordt er vaak nu nog steeds over Clodia gedacht dat zij niets meer is dan iemand wier leven gevuld is met uitpattingen. Er is als het ware een 'mythe van Clodia' gecreëerd. In de *Pro Caelio* is Clodia slechts gedreven door haat jegens Caelius. Stroh (1975) denkt echter dat Cicero de relatie tussen Caelius en Clodia verzonnen heeft om haar zwart te kunnen maken en zo de zaak te winnen. Deze wetenschappelijke benadering benadrukt dat Cicero in de *Pro Caelio* een verkeerd beeld schetst van Clodia.

Aan de andere kant staat de juridische benadering centraal. Deze ontkent niet dat Cicero de vloer aanveegt met Clodia, maar verschilt van mening over de reden waarom hij dat heeft gedaan. Cicero zou namelijk vooral op Clodia gefocust hebben opdat hij niet in hoefde te gaan op

de daadwerkelijke aanklachten. Door op deze manier oppervlakkig te blijven, draaide hij de jury een rad voor ogen: het zou eigenlijk alleen maar om Clodia gaan, zouden de rechters denken. Deze redenering wordt uitgewerkt door Christopher Craig (1989). Cicero deed dit onder andere om zich niet te hoeven mengen in de politieke kwesties die op dat moment speelden, zoals de strijd om de troon van Egypte. Hij wilde Pompeius niet voor de voeten lopen, zeker niet nu hij net uit ballingschap was teruggekeerd. Craig is van mening dat Austin Cicero te letterlijk heeft gevolgd en dat er dus meer schuilt achter de beledigingen jegens Clodia.² Hij laat echter niet zien waarom Cicero Clodia hiervoor inzet en op welke manier hij dit opbouwt. Ook Wiseman (1985) laat zien dat de politieke omstandigheden een belangrijke rol spelen. Om zijn visie te kunnen uitwerken beschrijft hij twee kanten van Clodia. In de eerste visie is ze de hoer van Rome, in de andere een machtige politieke invloed die er alles aan doet om te zorgen dat het haar familie voor de wind gaat. Anders dan Austin denkt, zegt Wiseman dat Clodia niet alleen als getuige is opgetreden tegen Caelius uit persoonlijke motieven, maar omdat deze zaak vergaande politieke gevolgen kon hebben. Craig valt hem hierin bij. Hij stelt dat Caelius' relatie met Pompeius essentieel is in deze rechtszaak, hoewel Cicero zijn naam in de redevoering nergens noemt.³

Naast deze twee benaderingswijzen, die de nadruk leggen op de reden van Cicero's aanval tegen Clodia, is er ook nog een andere kijk op de zaak, die de nadruk legt op de manier waarop Cicero spreekt in zijn redevoering. De *Pro Caelio* is vergeleken met komedie en mime. Geffcken (1974) en Leigh (2004) hebben hierover geschreven. Het werk van Geffcken is inmiddels standaard geworden. Zij toont aan welke komische elementen Cicero gebruikt in zijn redevoering. Ze hebben echter geen conclusies getrokken over de effecten van de komische elementen in de *Pro Caelio*, naast het feit dat Cicero gebruik maakt van het komische genre om de rechters welwillend te stemmen, gezien de dag waarop de redevoering gehouden werd. 4 april van dat jaar was een feestdag; de Romeinen hadden een dag vrij, dus ook de rechters. Alleen zaken van personen die een bedreiging zouden vormen voor de staat – deze vielen onder de *lex de vi* – kwamen voor de rechtbank. Omdat de rechters niet konden genieten van optredens, maar naar lange speeches moesten luisteren, besloot Cicero de komedie zelf te vertegenwoordigen. Hiermee zou hij de gunst van de rechters winnen. Leigh werkt dit verder uit; hij laat parallellen zien tussen Cicero aan de ene kant, en Plautus en Terentius aan de andere kant.

Hoewel er ontzettend veel geschreven is over deze redevoering van Cicero, zijn nog steeds lacunes aan te wijzen. Geen van deze auteurs legt namelijk een duidelijke relatie tussen het overdrijven van Cicero in zijn redevoering en de historische figuur van Clodia en wat Cicero hier daadwerkelijk mee wil bereiken. Met andere woorden, de juridische en persoonlijke

² Craig, 1995, 416,

³ Craig, 1995, 416.

aspecten van de zaak worden niet als één onderwerp bekeken. Nergens wordt duidelijk gemaakt dat Cicero wellicht zo overdrijft over Clodia, omdat hij daarmee de aandacht af kan leiden van de daadwerkelijke aanklachten. Het doel van de overdrijving wordt niet aangestipt. En wie spreekt over de aanklachten tegen Caelius en daarnaast over de situatie met Pompeius, kijkt niet naar de rol van Clodia in de *Pro Caelio*. Het is mijn insteek om te onderzoeken hoe Cicero Clodia inzet om zijn redevoering voor Caelius te kunnen winnen. Waar overdrijft hij en zijn er achterliggende redenen voor deze overdrijving? De juridische en persoonlijke aspecten zijn meer verweven dan in de huidige literatuur naar voren komt; dit moet nader bekeken worden.

In mijn argumentatie zal ik de opbouw van de redevoering zelf aanhouden. Cicero laat eerst zien dat Clodia niets meer is dan een *meretrix* en vervolgens neemt hij deze aantijging een stapje verder: Clodia zou het bed delen met haar eigen broer. Op deze manier stelt hij zichzelf in staat om de relatie tussen haar en zijn cliënt als een lachertje, een scharrel, af te doen, omdat Clodia geen normen en waarden kent op het gebied van relaties. Deze tactiek wordt besproken in hoofdstuk 1. Deze zet is nodig om Clodia ongeloofwaardig te maken, waarmee Cicero de moord op Dio en de badhuisscène in een ander daglicht kan plaatsen. Deze onderdelen komen aan bod in hoofdstuk 2 en 3.

Het is mijn verwachting dat de besproken wetenschappelijke benaderingen nauwer met elkaar verbonden blijken dan blijkt uit wetenschappelijke literatuur. Met de spilfunctie die Cicero had in de Romeinse politiek, wist hij wat er op dat moment speelde en hoe gevoelig de omstandigheden waren. Caelius is om politieke redenen aangeklaagd en Cicero heeft handig gebruik gemaakt van de persoonlijke relaties tussen de betrokkenen om het hele verhaal af te kunnen doen als een slechte klucht. Dit doet vermoeden dat Caelius niet zo onschuldig was als uit de *Pro Caelio* naar voren komt: Cicero moet grijpen naar een ander hulpmiddel en hij moet de focus verplaatsen naar een ander persoon – Clodia – om zijn zaak te winnen. Hij zet haar in als bliksemafleider, wellicht omdat hij de aanklachten tegen Caelius gewoonweg niet kan ontkennen.

Om dit nader te onderzoeken, heb ik gebruik gemaakt van verschillende primaire bronnen. Uitgangspunt blijft natuurlijk de *Pro Caelio* zelf. Brieven van Cicero aan familie en vrienden geven inzicht in de situatie voor het proces. Catullus schrijft over Lesbia, die vaak wordt geïdentificeerd met Clodia. Plutarchus, in zijn biografie over Cicero, schrijft over de incestueuze relatie van Clodius met zijn zus. De Latijnse tekst geciteerd in dit werk is afkomstig van de editie van Austin. Vertalingen zijn van eigen hand.

HOOFDSTUK 1

In dit hoofdstuk wordt onderzocht op welke plekken in de *Pro Caelio* Cicero Clodia ervan beschuldigt zich te gedragen als een *meretrix*. Het beeld dat hieruit ontstaat wordt vervolgens vergeleken met overige primaire bronnen die spreken over Clodia. De gedichten van Catullus en de brieven van Cicero zijn hier een belangrijk uitgangspunt. Het is van belang te onderzoeken of en waarom Cicero overdrijft bij zijn beschrijving van Clodia, omdat dit beeld belangrijk is bij het analyseren van de argumenten die Cicero inzet in de rest van zijn redevoering. Deze andere argumenten komen aan bod in het tweede en derde hoofdstuk.

PRO CAELIO

Cicero schetst aan het begin van zijn redevoering de situatie waarin hij en de rechters zich op de dag van het proces bevinden. Hij toont aan hoe deze rechtszaak eruit moet zien voor iemand die van buiten Rome komt. Deze persoon zou denken dat er een zaak op leven en dood gevoerd wordt, omdat hij zich ook realiseert dat het deze dag een feestdag is. De staat moet dus wel in gevaar zijn: waarom anders zou deze zaak op een nationale feestdag gevoerd worden? Hij zou geschokt zijn wanneer hij merkt dat de staat niet in gevaar verkeert, maar dat de rechters vandaag moeten werken wegens het vermogen van een *meretrix*, die haar passies moet weten te beheersen (*libidinem muliebrem comprehendam*).⁴ Hoewel Clodia hier nog niet met naam wordt genoemd, is het gezien het verdere verloop van de redevoering duidelijk dat Cicero haar bedoelt; zij zou geholpen hebben deze rechtszaak te financieren (*opibus meretriciis*).⁵ Op deze manier maakt het publiek dus kennis met Clodia.

Cicero gaat op dezelfde voet verder; de fictieve persoon is inmiddels van het toneel verdwenen. Hij legt de rechters uit dat deze zaak niet gehouden zou worden als Clodia niet zou helpen. Sterker nog, zij is degene die erachter zit. Als zij er niet was geweest, hadden de aanklagers nooit actie ondernomen om Caelius aan te klagen. Dit gedrag van Clodia komt voor uit haar oncontroleerbare passie en al te heftige haat voor Caelius (*intolerabili libidine et nimis acerbo odio*).⁶ Clodia wordt echter ook hier niet bij naam genoemd in dit fragment. Cicero zorgt ervoor dat de persoon zonder naam nu al in een kwaad daglicht wordt gezet. Wanneer het publiek later hoort over wie het gaat, is het effect extra krachtig.

Als de aanklagers zelf konden kiezen tussen aanklagen of niet aanklagen, hadden ze volgens Cicero niets ondernomen. De invloed van Clodia is zo sterk aanwezig dat ze nu wel aanklagen.

⁴ Cicero, *Cael*, 1.

⁵ Ibidem.

⁶ Cicero, *Cael*, 2.

*Etenim si attendere diligenter atque existimare vere de omni hac causa volueritis, sic constituetis, iudices, nec descensurum quemquam ad hanc accusationem fuisse cui utrum vellet liceret.*⁷

Want als jullie nauwkeurig op willen letten en een juist oordeel over deze gehele zaak willen vellen, zullen jullie vaststellen, rechters, dat niemand van de aanklagers deze aanklacht had doorgezet als aan hem enige keus was geweest.

De toon wordt hier meteen gezet. Cicero spreekt als laatste verdediger; hierna worden de getuigen gehoord en maken de rechters hun oordeel op.⁸ Het is nodig dat Cicero een laatste indruk bij de rechters achterlaat, zodat zij de werkelijke aanklachten vergeten zijn en alleen denken aan de motieven van Clodia, met de aantijgingen van Cicero nog vers in het hoofd.

Het is belangrijk voor Cicero om Clodia in zijn redevoering zwart te maken. Cicero zorgt er op deze manier voor dat de aandacht verschuift van Caelius als aanklager van Bestia naar Caelius als slachtoffer van Clodia.⁹ Hij brengt Caelius vervolgens in een slachtofferrol: hij is onderworpen aan de passies van een losgeslagen vrouw. Dit gebeurt op twee verschillende manieren: emotioneel en financieel. Clodia heeft er voor gezorgd dat Caelius vervolgd wordt omdat ze hem haat: Caelius zou de relatie tussen hen verbroken hebben. Cicero's fictieve buitenstaander, de persoon die hij in het begin van zijn pleidoor zogenaamd ten tonele bracht, zou menen dat de passies (*libidinem muliebrem*) van een vrouw onder controle gebracht moeten worden. Door te spreken over de passies van Clodia en de wrok die ze later tegen hem koestert, impliceert Cicero dat Clodia en Caelius een relatie hadden en dat Caelius haar verlaten heeft.¹⁰

Om Caelius als slachtoffer af te kunnen schilderen, refereert hij op meerdere plekken aan de passies en lust van Clodia. In paragraaf 18 spreekt Cicero over de woonsituatie van Caelius en zegt dat zijn cliënt onder andere een appartement op de Palatijn in zijn bezit heeft, waar Clodia ook woonde. Volgens Cicero is dat de reden waarom Caelius problemen kreeg: *ostendam, hanc Palatinam Medeam huic adolescenti causam malorum omnium fuisse* (ik zal aantonen, dat deze Medea van de Palatijn voor deze jongeman de oorzaak van al zijn problemen is geweest.). Cicero vergelijkt hier Clodia met Medea. Medea liet zich leiden door haar passie om op een verschrikkelijke manier wraak te nemen op haar echtgenoot Jason, omdat hij haar had verlaten. Cicero impliceert dat Clodia hetzelfde tracht te doen door middel van deze rechtszaak.

⁷ Ibidem.

⁸ Berry (2000), 126.

⁹ Dyck, (2013), 61.

¹⁰ Zie hiervoor hoofdstuk 3, 49-52.

Later in de redevoering spreekt Cicero op een directe manier negatief over Clodia: ze wordt hier met naam genoemd.¹¹ Hij zegt hier dat hij Clodia ziet als de aanstichter van de twee aanklachten die hij behandelt in de redevoering, die van het goud en het vergif. Voordat hij over gaat tot het weerleggen van Clodia, zegt Cicero dat ze niet alleen van goede afkomst is (*muliere non solum nobili*), maar vooral berucht is (*verum etiam nota*). Deze sectie in de *Pro Caelio* is het begin van veel beledigingen aan het adres van Clodia. Iets later zegt Cicero dan ook dat hij het liever niet met vrouwen aan de stok krijgt, vooral niet met vrouwen die bevriend zijn met elke man. Hij maakt Clodia hier uit voor een *amica omnium*, een allemansvriendin.

De volgende keer in de redevoering dat Cicero Clodia beledigt, worden de woorden door middel van een *prosopopoeia* door Appius Claudius Caecus uitgesproken, een voorvader van Clodia. Deze Caecus was censor en consul geweest en was verantwoordelijk voor de bouw van Rome's eerste aquaduct. Ook heeft hij ervoor gezorgd dat er vrede werd gesloten met Pyrrhus.¹² De manier waarop Cicero hem noemt (*Caecus ille*) maakt duidelijk dat Caecus nog in ieders geheugen een plekje had. Daarom was zijn keuze voor Appius een sterke. Zo dacht ook Quintilianus erover. Hij zegt dat het een kenmerk is van een goede redenaar als deze mensen uit de dood kan laten opstaan, zeker als deze mensen onderdeel uitmaken van het nationaal geheugen.¹³ Deze redenaar weet ook de jury zo te betoveren dat deze zal volgen waarheen de redenaar hem zal sturen (*coetque ire, qua rapiet*). Quintilianus noemt hier Cicero met zijn optreden als Appius Claudius Caecus als een goed voorbeeld. De techniek die Cicero hier toepast wordt versterkt door de acteerkunsten van de advocaat. Plutarchus zegt dat Cicero veel moeite heeft gedaan om Roscius, een komische acteur, en Aesopus, een tragische acteur, te bestuderen en hun technieken over te nemen.¹⁴ Cicero wist dus hoe hij zich moest voordoen als iemand anders: dit kon zijn vertolking alleen maar sterker hebben gemaakt.

Appius Claudius Caecus is niet te spreken over het gedrag van Clodia. Hij vraagt haar de reden van haar vriendschap met Caelius. Hij kan niets bedenken behalve haar *temeritas ac libido*.¹⁵ Hun familie is namelijk zo voornaam dat ze anders nooit met hem in aanraking zou zijn gekomen. Caecus benadrukt daarnaast de functies van haar voorouders. Veel mannen zijn consul geweest; bij de vrouwelijke tak noemt hij twee Claudia's. De een was een Vestaalse maagd, die daarmee haar kuisheid en vrome karakter bewees, de ander toonde haar vrome persoonlijkheid door een schip met daarop een beeld van Cybele vrij te trekken. Deze voorbeelden staan in sterk contrast met de *libido* waarvan Caecus Clodia beschuldigt. Cicero laat Caecus de link leggen tussen zijn eigen daden en de manier waarop Clodia daar misbruik van zou

¹¹ Cicero, *Cael*, 31.

¹² Berry (2000), 254.

¹³ Quintilianus, *Inst*, 12.10.61.

¹⁴ Plutarchus, *Cic.*, 5.4.

¹⁵ Cicero, *Cael*, 34.

maken: heeft hij de oorlog met Pyrrhus gewonnen opdat zij dagelijks van haar seksuele uitpattingen kon genieten? Heeft hij ervoor gezorgd dat er water naar de stad kwam, opdat zij het kon bezoedelen met haar onkuise bezigheden? Heeft hij een weg aangelegd (de Via Appia), opdat zij daarop kon paraderen met getrouwde mannen?¹⁶

Cicero laat Caecus stoppen met spreken, omdat hij bang is dat de oud-consul zijn strenge woorden ook zal richten naar zijn cliënt. Dit wil Cicero voorkomen, omdat Caelius anders niet meer het slachtoffer kan zijn. Om de aandacht van Caelius af te leiden, neemt Cicero de woorden van Caecus een stap verder:

*Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baias, actas, convivia, comissiones, cantus, symphonias, navigia iactant, idemque significant nihil se te invita dicere.*¹⁷

De aanklagers strooien met orgiën, liefdesaffaires, overspel, Baiae, strandfeesten, feestmalen, zuippartijen, gezang, concerten en feestschepen; en toch geven ze te kennen dat ze niets tegen jouw wil zeggen.

Het contrast tussen dit citaat en de uitspraak van Cicero dat hij niet al te streng tegen Caelius wil spreken is groot. Wanneer Cicero over Clodia – of haar invloedssfeer – praat, is hij steeds zeer overdadig in het benadrukken van al haar uitpattingen. Wanneer hij het heeft over Caelius, doet hij dit juist niet. Hij duwt zijn cliënt op deze manier zodanig in een slachtofferrol dat het niet meer geloofwaardig is. Het is niet aannemelijk dat Caelius compleet onschuldig was, anders was hij niet voor vijf verschillende misdrijven aangeklaagd. Toch laat Cicero hier doorschemeren dat de aanklagers zo dik waren met Clodia omdat ze er dezelfde levensstijl op nahielden. Opnieuw benadrukt Cicero dat Clodia achter de aanklacht moet zitten.

Cicero begint hierna aan zijn volgende *prosopopoeia*: hij spreekt Clodia toe alsof hij haar broer Clodius is.¹⁸ Clodius spreekt, in tegenstelling tot Appius Caecus, heel luchtig tegen zijn zus, wellicht omdat Cicero hiermee de indruk wil wekken dat Clodius dezelfde manier van leven erop na hield als Clodia. Hij vraagt haar waar ze zich nou zo druk om maakt (*quid tumultuaris, soror?*) Hij geeft haar het advies door te gaan met haar leven en Caelius te vergeten. Hij is slechts één man die niet in haar is geïnteresseerd; Clodia heeft genoeg aanbidders in haar tuinen aan de Tiber, daar kan ze uitzoeken wie ze maar wil (*hinc licet condiciones cotidie legas*). Het effect dat Cicero bij monde van Clodius creëert in deze passage is dat Clodius absoluut niet vreemd opkeek van Clodia's uitpattingen. De uitspraak van Cicero's Clodius' laat zien dat Clodius het volstrekt

¹⁶ Cicero, *Cael*, 34.

¹⁷ Cicero, *Cael*, 35.

¹⁸ Cicero, *Cael*, 36.

normaal vond dat Clodia van de ene naar de andere man over ging, inclusief Clodius zelf. Maar omdat dit de woorden van Cicero zijn, is enige voorzichtigheid op zijn plaats: Cicero wilde Clodia met deze uitspraak als *meretrix* karakteriseren.

Later in de redevoering past Cicero opnieuw dezelfde techniek toe: spreken in de hoedanigheid van iemand anders.¹⁹ Nu worden zijn woorden gericht tot Caelius. Cicero laat niet opnieuw iemand uit de dood opstaan om zijn cliënt streng toe te spreken, maar neemt zelf de rol van een strenge vader aan. De manier waarop Cicero hier spreekt is komisch op te vatten: hierboven is al genoemd dat Cicero enig acteertalent moest bezitten om zijn andere *prosopopoeia* over te kunnen brengen. Het is voor het publiek waarschijnlijk duidelijk dat Cicero in de rol van Caelius' vader het niet zo serieus bedoelt als het lijkt, wat opnieuw het contrast tussen Clodia en Caelius benadrukt. Clodia wordt streng toegesproken door een succesvolle voorvader die haar gedrag schandelijk vindt. Haar broer kan het allemaal niet zoveel schelen. Het lijkt er echter op dat Caelius slechts voor de goede orde door zijn 'vader' berispt wordt. Cicero in de rol van vader stelt dezelfde vraag aan Caelius als Caecus aan Clodia stelde. Waarom heb je je ingelaten met een dergelijk persoon? Het antwoord dat Caelius geeft is compleet tegenovergesteld aan het antwoord dat Clodia aan Caecus gaf. Caelius heeft zich namelijk door geen enkel verlangen of lust laten drijven (*nulla cupiditate*). Hiermee schetst Cicero een contrast tussen hen twee. Clodia is de gepassioneerde, op seks beluste vrouw; Caelius is de brave jongeheer (*nulla cupiditate indictum de via decessisse*). Cicero zegt dat er slechts geruchten de ronde deden over de relatie tussen Caelius en Clodia, geen harde bewijzen. En in een stad als Rome gaan zulke geruchten snel van mond tot mond.²⁰ Hiermee impliceert hij dat dit niet de fout van Caelius is, vooral omdat de vrouw met wie hij zich ingelaten zou hebben een reputatie had om elke keer een andere geliefde te hebben en haar tuinen, huis en vakantiehuis in Baiae openstelde voor allerlei jongemannen en hen zelfs het geld gaf waar hun eigen vaders te gierig voor waren. Maar Cicero breidt deze beschrijving nog verder uit:

*Si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem, si quis hanc paulo liberius salutasset?*²¹

Als een weduwe vrij zou leven, een brutale vrouw frivool, een rijke vrouw verkwistend, een wellustige op de manier van een meretrix, moet ik iemand dan zien als een overspeler, als hij deze vrouw iets te vrij begroet heeft?

¹⁹ Cicero, *Cael*, 37.

²⁰ Cicero, *Cael*, 38.

²¹ Ibidem.

Cicero benadrukt hier in de rol van vader van Caelius dat het niet de fout was van zijn cliënt dat hij wellicht iets te vrij omging met Clodia. Het citaat hierboven maakt duidelijk dat Cicero vindt dat een dergelijke vrouw zulk gedrag over zichzelf afroept: Caelius kan niets verweten worden.

In de volgende paragraaf is Cicero mogelijke verwijten die hem gemaakt kunnen worden wegens bovenstaande opmerking onmiddellijk voor. Het is niet erg dat jonge mannen zich zo nu en dan inlaten met een wat meer frivole manier van leven, want wie heeft immers zo'n sterke zelfbeheersing dat hij elk pleziertje af te wijst (*quis hoc robore animi atque hac indole virutis ac continentiae fuit ut respueret omnes voluptates*)?²² In de huidige tijd zijn er ook geen mannen meer te vinden die zo standvastig zijn. Het is juist goed voor de geest als mannen zich soms ook bezighouden met de minder serieuze kanten van het leven. De jeugd moet de vrijheid hebben om plezier te maken zonder daar veroordeeld voor te worden.²³ Het is interessant te zien hoe de houding van Cicero ten opzichte van een dergelijke levenswijze verschilt wanneer hij over Caelius spreekt in plaats van over Clodia. Bij Caelius vindt hij het allemaal niet zo erg, Clodia gedraagt zich meteen als *meretrix*: Cicero generaliseert om zo het punt te kunnen maken dat hem goed uitkomt in deze redevoering.

Na deze morele uiteenzetting in zijn rol als vader van Caelius, gaat Cicero verder met het afschilderen van Clodia als een vrouw die niets meer is dan waar haar lust en passie haar leidt. Clodia is zo vertrouwd met Baiae – de beruchte badplaats – en komt er zo regelmatig, dat Baiae inmiddels aardig wat verhalen over haar heeft verzameld. Het plaatsje gonst van de geruchten dat de lusten van slechts één vrouw tot zulke diepten zijn gezonken dat deze persoon zo gedreven wordt door haar lusten dat ze weinig moeite meer doet om dit te verhullen, maar er genoeg in schept om haar passies openlijk te beoefenen.²⁴ Iets verderop zegt Cicero ook nog dat een dergelijke vrouw leeft op de manier van een prostituee (*in meretrice vita*), maar daar blijft het niet bij: *non solum meretrix sed etiam proterva meretrix procaxque* (niet alleen een *meretrix*, maar zelfs een schaamteloze en en opdringerige *meretrix*).²⁵

Op alle hierboven genoemde plekken noemt Cicero bijna nooit de naam van Clodia. Hij heeft het steeds over 'een vrouw' of leidt de zin in met 'stel je voor, dat'. Zo spreekt Cicero van *opibus meretriciis* en *muliebrem libidinem* in plaats van Clodia rechtstreeks te noemen. Halverwege de redevoering (§50) spreekt hij Clodia wel direct aan. In de paragraaf voorafgaand aan deze herhaalt Cicero de wijze waarop Clodia zich volgens hem gedraagt, maar hij noemt haar hier slechts *meretrix*. Hij doet dit om opnieuw het gedrag van zijn cliënt te bagatelliseren: Caelius wilde slechts zijn eigen pleziertjes met haar hebben en kan niet worden afgeschilderd als een

²² Cicero, *Cael*, 39.

²³ Cicero, *Cael*, 40-42.

²⁴ Cicero, *Cael*, 47.

²⁵ Cicero, *Cael*, 49.

persoon die haar kuisheid wilde bezoedelen.²⁶ Het eerste wat Cicero tegen Clodia zegt, wanneer hij haar eindelijk rechtstreeks toespreekt, is dat ze niet persoonlijk moet opvatten wat hij eerder in zijn redevoering heeft betoogd.²⁷ Ondanks dat ze zijn familie in het verleden veel pijn en leed heeft bezorgd, kiest Cicero er nu voor de betere persoon te zijn en stelt dat hij deze dingen verkiest te negeren (*quae abs te crudeliter in meos me absente facta sunt neglego*). Het portret dat hij heeft geschilderd van een zedeloze vrouw is puur hypothetisch en lijkt helemaal niet op Clodia (*tui dissimilis*). Ze moet niet denken dat Cicero's woorden naar haar gericht waren (*ne sint haec in te dicta quae dixi*). Daarnaast zet Cicero in deze paragraaf opnieuw duidelijk Clodia en Caelius tegen elkaar af. Waar hij zogenaamd beweert dat Clodia niets gemeen heeft met de fictieve prostituee – terwijl iedereen precies weet wat Cicero bedoelt – benadrukt Cicero het feit dat Caelius een fatsoenlijke jongeman is. Hij zet Clodia hier voor het blok. Ofwel, ze is een degelijke vrouw en dat gedrag bewijst dat ook Caelius niets te verwijten valt, ofwel ze is zo losbandig dat ze Caelius niet kan aanspreken op gedrag waar ze zich zelf ook schuldig aan maakt.²⁸ Dit is de retorische techniek van het dilemma, die zal worden uitgewerkt in het derde hoofdstuk.

In het volgende deel van de *Pro Caelio* moet Cicero de jury ervan overtuigen dat Caelius niet schuldig is aan twee van de vijf beschuldigingen: de poging tot vergiftiging van Clodia en het aannemen van goud om de moord op Dio te bewerkstelligen. Het aannemen van goud en de moord op Dio die daarop volgde, werd als één aanklacht beschouwd: het aangenomen goud kon als bewijsstuk dienen voor de moord op Dio. Cicero heeft er tot dit punt in de redevoering alles aan gedaan om Clodia zo ongeloofwaardig mogelijk te maken. Zij is betrokken bij beide van de laatste twee aanklachten en Cicero kan alleen Caelius vrijpleiten als hij kan aantonen aan de rechters dat zij absoluut niet geloofd moet worden vanwege haar losbandige gedrag. Ook in dit gedeelte van de redevoering houdt Cicero niet op met het beledigen van Clodia, maar hij zoekt het wel in een ietwat andere richting. Cicero reageert rechtstreeks op de redevoering van een van de aanklagers, Lucius Herennius Balbus.²⁹ Deze beweerde dat Clodia en Caelius elkaar goed kenden (*familiaris erat*) en dat dit de reden was waarom zij goud aan hem heeft geleend.³⁰ Cicero gaat niet in op de daadwerkelijke aanklacht, maar hij laat het moment niet zomaar voorbijgaan; hij maakt Clodia tussen neus en lippen door nog even uit voor *immoderata mulier*, schaamteloze vrouw.

²⁶ Cicero, *Cael*, 49.

²⁷ Cicero, *Cael*, 50.

²⁸ Ibidem: *aut enim pudor tuus defendet nihil a M. Caelio petulantius esse factum, aut impudentia et huic et ceteris magnam ad se defendendum facultatem dabit.* "Want ofwel jouw eigen kuisheid zal laten zien dat niets schandelijks door Marcus Caelius is gedaan, ofwel jouw schandelijk gedrag zal aan hem en aan de anderen grote mogelijkheid geven om hun gedrag te rechtvaardigen."

²⁹ Cicero, *Cael*, 53.

³⁰ Zie voor deze aanklacht hoofdstuk 3, 48-9.

Wanneer Cicero in paragraaf 62 spreekt over de badhuisscène³¹, vraagt hij zich af hoe de handlangers van Clodia in toga en met schoenen aan zich konden verstoppen in een badhuis. In principe zou hun dan de toegang geweigerd worden, ware het niet dat Clodia als *quadrantaria* ervoor gezorgd heeft dat zij toch naar binnen mochten. Vrij vertaald betekent *quadrantaria* “vierstuiverhoer”. Normaal gesproken moest voor toegang tot badhuizen een *quadrans* betaald worden, een kwartje. Cicero impliceert hier dat Clodia gratis toegang kreeg door seks te hebben met de portier.³² Ook noemt Cicero Clodia een *imperatrix*, wanneer hij praat over de actie in het badhuis.³³ Ze zou als een opperbevelhebster haar troepen in het badhuis hebben geïnstalleerd.

De laatste keer dat Cicero zich uitlaat over het gedrag van Clodia is bijna aan het eind van zijn pleidooi. Hij spreekt hier op dezelfde manier als in het begin. Hij noemt opnieuw de *lex de vi*, die in het leven is geroepen om te veiligheid van de staat te beschermen. Cicero zelf heeft hiermee ook de staat gered, toen hij de samenzwering van Catilina had ontdekt en de kop ingedrukt.³⁴ Door aan deze gebeurtenis te refereren, laat hij opnieuw zien hoe belachelijk de zaak van vandaag is. Deze heeft namelijk niets te maken met de nationale veiligheid, maar wordt slechts gehouden om de wensen van een losbandige vrouw tegemoet te komen (*sed ad mulieres libidines at delicias deposcitur*).

Het is aannemelijk dat Cicero in zijn beschrijvingen van Clodia als *meretrix* overdrijft. Hoewel er zeker een basis moet zijn geweest in Clodia's doen en laten voor de uitspraken die Cicero doet in de *Pro Caelio*, laten andere bronnen zien dat Clodia meer was dan alleen een vrouw die er een schandelijke levenswijze op na hield. In het volgende deel wordt onderzocht hoe Clodia wordt beschreven in overige bronnen. De gegevens die hieruit naar voren komen worden naast de beledigingen in de *Pro Caelio* gelegd om te kijken hoe Cicero gebruik maakt van zijn zojuist geschetste beeld van Clodia in de rest van zijn redevoering. Dit komt naar voren in het tweede en derde hoofdstuk.

OVERIGE PRIMAIRE BRONNEN

Het beeld dat van Clodia in deze redevoering naar voren komt, houdt vandaag de dag nog steeds stand. Dat gebeurt zelfs in zoverre dat Clodia en de *Pro Caelio* onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Cicero heeft Clodia voor eeuwig berucht gemaakt. Was zijn haat voor Clodia zo diepgeworteld dat hij deze rechtszaak als de uitgelezen mogelijkheid zag om haar publiekelijk te vernederen en te kleineren? Met andere woorden, dikt Cicero de waarheid flink aan om zo de rechters een rad voor ogen te draaien en de zaak te winnen? Om deze vragen nauwkeurig te

³¹ Zie hiervoor hoofdstuk 3, 52-5.

³² Berry (2000), 253.

³³ Cicero, *Cael*, 67.

³⁴ Cicero, *Cael*, 70.

kunnen beantwoorden, moet naar de primaire literatuur gekeken worden. Zo kan het beeld dat van Clodia in de Oudheid bestond vastgesteld worden.

Cicero heeft in zijn *Pro Caelio* duidelijk gemaakt dat Clodia nogal een reputatie had in Rome, als we hem mogen geloven. De dichter Catullus heeft liefdesgedichten over haar geschreven, haar aanduidend met het pseudoniem Lesbia.³⁵ Uit zijn werk kan opgemaakt worden dat hij, na haar al lange tijd bewonderd te hebben, uiteindelijk een relatie met haar krijgt, al blijkt deze kortstondig van aard te zijn. In zijn gedichten die gaan over zijn gevoelens na deze relatie, komt Catullus tot het inzicht dat deze waarschijnlijk niets voorstelde. Verbitterd zegt hij dat Clodia naar de volgende man vertrekt en hem allang weer is vergeten. Hierbij moet wel rekening worden gehouden met het feit dat de ik-persoon (die vanwege dit perspectief meestal met Catullus zelf wordt geïdentificeerd) emotioneel wordt geportretterd.³⁶ We zullen nooit achter de werkelijke gang van zaken komen. Clodia heeft niets geschreven, dus haar kant van het verhaal is en blijft onbekend.

Lesbia komt in de gedichten van Catullus³⁷ naar voren als iemand die een populaire verschijning is bij de mannen.³⁸ Wanneer de relatie tussen hem en Lesbia net verbroken is, klinkt Catullus nog niet zo bitter. Hij geeft vooral zichzelf het advies de waarheid onder ogen te komen en vrede te hebben met de situatie. Hij zegt zelfs tegen Lesbia dat ze nooit meer een ander zal vinden die haar zal liefhebben.³⁹ In *carmen* 8 scheldt Catullus haar echter ook uit. Hij spreekt Lesbia aan met *scelesta*, dat een dubbele lading kan weergeven. Aan de ene kant betekent het 'trut', maar het impliceert ook een soort medelijden: Catullus vindt Lesbia een zielig persoon. In een ander gedicht, *carmen* 11, klinkt Catullus ronduit verbitterd. Hij zegt daar dat Lesbia driehonderd mannen tegelijkertijd als geliefde heeft (*quos simul complexa tenet trecentos*). Dit beeld komt overeen met de situatie waar Cicero op hint in de *Pro Caelio*.⁴⁰ Een vrouw die driehonderd geliefden heeft, kent geen normen en waarden. Datzelfde zegt ook Catullus: Lesbia houdt namelijk niet van al haar mannen, ze gebruikt ze alleen voor seksuele doeleinden (*nullum amans vere, sed identidem omnium ilia rumpens*). Het woord dat Catullus gebruikt voor geliefden, *moechus*, impliceert dat Lesbia, en haar geliefden net zozeer, zijn

³⁵ Hoewel het nooit bewezen is dat Lesbia geïdentificeerd kan worden als Clodia, ga ik ervan uit dat Lesbia en Clodia dezelfde personen zijn. Zie hiervoor Skinner (2007), 254; Zarker (1973), 107.

³⁶ Hoewel onbekend is of de ik-persoon dezelfde persoon is als de dichter Catullus, is dat voor dit onderzoek niet erg relevant: wat centraal staat is de portrettering Lesbia/Clodia. Het maakt hierbij niet uit of de dichter Catullus werkelijk dergelijke gevoelens voor haar had; het gaat erom hoe hij Lesbia/Clodia beschrijft.

³⁷ Alleen de gedichten waarin Lesbia negatief genoemd wordt, worden hier vermeld. De negatieve aspecten die Catullus en Cicero noemen worden vergeleken om te kijken of Cicero veel negatiever is dan Catullus.

³⁸ Catullus, *Carmen* 51.

³⁹ Catullus, *Carmen* 8.

⁴⁰ Cicero, *Cael*, 36: *hinc licet condiciones cotidie legas*; *Cael*, 49: *si quae non nupta mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati palamque sese in meretricia vita collocarit, virorum alienissimorum convivii uti instituerit* -.

vreemdgegaan.⁴¹ Ze had niet eens het fatsoen om de relatie met Catullus te verbreken; integendeel, ze had meerdere vriendjes op hetzelfde moment. Hoewel de gedichten over Lesbia meer informatie verschaffen over Catullus dan over zijn geliefde, valt één element op: Lesbia is een stuk dominanter dan Catullus.⁴² Lesbia ageerde, Catullus reageerde. Dit element strookt ook met de kennis die over Clodia opgedaan kan worden in de *Pro Caelio*. Volgens Cicero was zij degene die achter de aanklacht tegen Caelius zat.⁴³ Daarnaast zijn beide mannen niet goed te spreken over Clodia/Lesbia. Catullus noemt haar een *scelestas*, Cicero maakt haar uit voor *immoderata mulier*. Er moet bij deze overeenkomst wel rekening worden gehouden met de omstandigheden waarin deze beschimpingen zijn geuit. Catullus had liefdesverdriet, aangezien Lesbia hem had verlaten en blijkbaar zelf geen last had van de verbroken relatie. Ze had andere mannen om haar te troosten. Cicero maakt gebruik van scheldwoorden omdat volgens hem Caelius niets te maken had met de aanklachten. Hij – en de rechters – zijn aan het werk op hun vrije dag omdat één vrouw haar macht had laten gelden om iemand die ze niet mocht voor het gerecht te dagen. Maar ook als deze omstandigheden in acht worden genomen, zijn nog steeds overeenkomsten aan te wijzen. Lesbia wordt net als Clodia neergezet als een onkuise vrouw, die meerdere relaties tegelijkertijd had. Ze hield van uitpattingen en had weinig gevoel voor normen en waarden.

Naast de gedichten van Catullus duikt Clodia weinig op in andere primaire bronnen en in tegenstelling tot de gedichten van Catullus wordt ze hier wel gewoon met haar eigen naam genoemd. Plutarchus, in zijn biografie over Cicero, noemt haar kort. Hij schrijft dat Terentia, de vrouw van Cicero, jaloers was op Clodia. Ze verdacht Cicero ervan met Clodia te willen trouwen.⁴⁴ Ook zegt Plutarchus over Clodia dat ze een seksuele relatie had met haar broer Publius Clodius en dat ze de bijnaam *quadrantaria* had⁴⁵, een term die Cicero ook gebruikt om Clodia mee te beledigen.⁴⁶

Clodia verdwijnt uiteindelijk uit de geschiedenis rond 45 voor Christus. Cicero wil dan een stuk land van haar kopen om daar een herdenkingsmonument voor zijn overleden dochter op te richten, maar de koop gaat niet door. Hierna is niets meer van Clodia bekend.⁴⁷

Het staat dus vast dat Clodia in de Romeinse tijd al een reputatie had. Dit zijn echter alleen bewijzen uit bronnen die anderen over haar hebben geschreven. Als we kijken naar haar eigen achtergrond, komt naar voren dat ze deel uit maakte van een voorname familie. Dat stipt

⁴¹ Wiseman (1985), 146.

⁴² Wiseman (1985), 146.

⁴³ Cicero, *Cael.*, 31: *horum duorum criminum video auctorem, video fontem, video certum nomen et caput*. "Van deze twee aanklachten zie ik de aanstichter, zie ik de bron, zie ik een zeker persoon en initiatiefnemer."

⁴⁴ Plutarchus, *Cic.*, 29.2.

⁴⁵ Idem, 29.4.

⁴⁶ Cicero, *Cael.*, 62.

⁴⁷ Berry (2000), 128.

Cicero ook aan, wanneer hij haar toespreekt in de *Pro Caelio* door middel van de *prosopopoeia* van Appius Claudius Caecus. Hij zegt daar dat meerdere mannelijke familieleden consul zijn geweest: haar vader, oom, grootvader, overgrootvader, en nog meer generaties terug.⁴⁸ Caecus zelf leefde in de derde eeuw voor Christus. Sinds die tijd was de naam van de Claudii in ieder geval al gevestigd. Daarnaast was Clodia zelf ook getrouwd met een consul, Quintus Metellus. Hij was consul in 60 voor Christus en had toen al een bewonderenswaardige loopbaan achter de rug. Hij en Clodia trouwden rond 79 voor Christus.⁴⁹ Het huwelijk was niet gelukkig: Clodia wordt ervan verdacht hem vergiftigd te hebben twintig jaar later. Aan deze dood refereert Cicero ook in de *Pro Caelio*.⁵⁰ Hij beschrijft in opmerkelijk detail hoe Quintus Metellus aan zijn einde komt en wat voor een verlies dat was geweest voor heel Rome.⁵¹ Hij beschrijft zijn dood als een *repens scelus*, een onverwachte misdaad. Zo legt hij nogmaals nadruk op de verdachte omstandigheden waarin Metellus is gestorven.

Niet alleen de mannelijke tak blijkt zich veel voornamer te hebben gedragen dan Clodia, ook de vrouwen hadden een ontzagwekkende reputatie. Claudius Caecus noemt als eerst Quintia Claudia, zijn kleindochter, die volgens hem voor Clodia een voorbeeld moet zijn om de eer van de familie hoog te houden. Deze Quintia Claudia had een twijfelachtige reputatie, totdat ze een heilige daad verrichtte in 204 voor Christus. Toen het heilige beeld van moeder Cybele werd vervoerd van de tempel in Pessinus, Phrygia, naar Rome, strandde het schip dat het beeld droeg in de Tiber. Het verhaal gaat dat Claudia dit schip los heeft getrokken en daarmee haar kuisheid heeft bewezen.⁵² Deze daad heeft ervoor gezorgd dat Claudia een standbeeld kreeg in de tempel van de godin.⁵³

Deze Quinta Claudia was echter niet de enige vrouw met een goede naam in de familie. Een andere Claudia, zus of dochter van Appius Claudius Pulcher, was een Vestaalse maagd. Zij heeft haar broer of vader gered van een vijandige menigte tijdens zijn triomftocht. Appius Claudius Pulcher wilde na zijn overwinnen op de Salassi een triomftocht houden, maar deze werd verboden door een tribunaal veto. Dit weerhield hem er echter niet van; hij betaalde zelf voor zijn triomftocht. Cicero vertelt dat hij tijdens deze tocht uit zijn wagen werd getrokken door een menigte van plebejers.⁵⁴ De Vestaalse maagd Claudia hield hem in zijn armen, om te

⁴⁸ Idem, 34: *non patrem tuum videras, non patruum, non avum, non proavum, non abavum, non atavum audieras consules fuisse*. "Had je niet gezien dat jouw vader, had je niet gehoord dat je oom, grootvader, overgrootvader, betovergrootvader en betoudovergrootvader consuls waren geweest?"

⁴⁹ Berry (2000), 255.

⁵⁰ Cicero, *Cael*, 59: *Q. Metellus abstraheretur e sinu gremioque patriae*. "Quintus Metellus werd weggesleept uit de boezem en schoot van zijn vaderland." Omdat Metellus zo plotseling stierf, gingen het gerucht dat hij was vergiftigd door zijn eigen vrouw, Clodia. Zie hiervoor Austin (1933), 92, 119; Berry (2000), 255, 257; Dyck (2013), 150.

⁵¹ Cicero, *Cael*, 59.

⁵² Cicero, *Cael*, 34; Ovidius, *Fasti*, 4.299-348; Berry (2000), 255; Dyck (2013), 114.

⁵³ Tacitus, *Ann*, 4.64.3

⁵⁴ Cicero, *Cael*, 34.

voorkomen dat hij werd meegesleurd. Zo kon hem niets overkomen.⁵⁵ Ook naaste familieleden van Clodia stonden bekend om hun goede gedrag. Haar moeder, bijvoorbeeld, heeft ooit Sextus Roscius in haar huis genomen, om hem te beschermen toen hij werd aangeklaagd voor vadermoord.⁵⁶

Als we Cicero, sprekend als Appius Claudius Caecus, op zijn woord geloven, is er duidelijk een scherp contrast aan te wijzen tussen het gedrag van Clodia aan de ene kant, en de fatsoenlijke, voorname overige familieleden aan de andere kant. Maar wellicht ligt deze zaak wat genuanceerder dan blijkt uit de *Pro Caelio*. Er was een tendens onder Romeinse auteurs om vrouwen heel zwart-wit af te schilderen, een tendens die vaak negatief bleek voor de vrouwen in kwestie, zo argumenteert Skinner (1983). Dit werd toegepast voor retorische doeleinden om op deze manier een dramatisch effect te kunnen creëren.⁵⁷ Ze stelt dat dit ook het geval is bij Clodia. De manier waarop Catullus Clodia neerzet is een *topos* in de poëzie: vaak werden minnaressen beschreven die de auteur verlaten hebben en die zich vervolgens in allerlei seksuele uitpattingen hebben begeven. Omdat Skinner haar visie dat Clodia een elegant en levendig persoon zou zijn geweest niet ondersteunt met primair bronmateriaal, is haar manier van argumenteren zeer dun. Het gaat echter te ver om te zeggen dat de historische Clodia een elegant en levendig persoon was, zonder deze visie te ondersteunen met bronmateriaal.

Skinner stelt ook dat Cicero en Catullus zijn geen betrouwbare bronnen voor de persoon Clodia Metelli. Dit geldt vooral voor Catullus; hij mag niet als historische bron worden gezien, omdat hij als dichter een beroep doet op zijn fantasie. Als dichter kun je de informatie naar eigen believeen aanpassen.⁵⁸ Het voornaamste doel is namelijk niet de waarheid vertellen, maar mensen amuseren, naamsbekendheid creëren. Ook Cicero moet niet op zijn woord geloofd worden. Hij maakt in deze redevoering gebruik van een stereotype, die van de vrouw als *meretrix*.⁵⁹ Het was een *topos* om vrouwen op deze manier af te schilderen, een *topos* die al gebruikt werd in het oude Griekenland. Daar was het gebruikelijk om invectiva tegen vrouwen en hun onkuise gedragingen te gebruiken. De *topos* richt zich op het exact omgekeerde van een goede en verstandige huisvrouw, die binnenshuis blijft, huishoudelijke taken verricht en op deze manier haar kuisheid behoudt.⁶⁰ Cicero laat zien dat Clodia het tegenovergestelde van zo'n goede huisvrouw is; dit is de reden waarom zij niet serieus genomen kan worden; als zij niet serieus genomen kan worden, dan kan aanklacht tegen Caelius dat ook niet. Clodia zou de persoon zijn die alles had geregeld. Mijns inziens heeft Skinner hier wel een punt: het is Cicero's

⁵⁵ Suetonius, *Tib*, 2.4; Berry (2000), 255; Dyck (2013), 114.

⁵⁶ Cicero, *Rosc. Am.*, 27; Crownover (1934), 137.

⁵⁷ Skinner (1983), 273.

⁵⁸ Skinner (1983), 275.

⁵⁹ Skinner (1983), 275.

⁶⁰ Lefkowitz (1981), 32-40.

doel om Clodia en daarmee ook haar getuigenis ongeloofwaardig te maken en de *topos* die Skinner beschrijft komt hem hier uitstekend van pas.

Plutarchus, die Clodia kort aanstipt in zijn verhandeling over Cicero, is ook geen betrouwbare bron volgens Skinner. Hij zou gebruik hebben gemaakt van Cicero's *Pro Caelio* voor zijn beschrijving van Clodia.⁶¹ De brieven van Cicero zelf zijn dan nog betrouwbaarder dan de biografie van Plutarchus. In een brief, geschreven aan kennissen of zelfs familieleden, is het niet noodzakelijk om de waarheid te verdraaien. De schrijver wil de lezer zo accuraat mogelijk informeren over de omstandigheden en zal daarom niet een onjuiste weergave van de situatie geven. Cicero's brieven zijn bruikbare informatie om meer te weten te komen over de historische persoon van Clodia⁶², mits ze geschreven zijn aan vrienden of familie. Brieven aan hen waren niet voor publicatie bestemd en zijn daarom relatief betrouwbaarder dan brieven die dat wel waren. Skinners argumentatie is hier een beetje kort door de bocht. Brieven aan vrienden of familieleden zijn niet automatisch betrouwbaarder dan andere schriftelijke bronnen. Cicero kon deze brieven later nog hebben aangepast omdat hij ze wilde publiceren. De informatie uit deze brieven kan daarom niet zomaar voor waar worden aangenomen.

Waar Skinner stelt dat Cicero gebruikt maakt van een *topos* om Clodia ongeloofwaardig te maken, beargumenteert Geffcken dat Cicero Clodia zo heeft neergezet om de nieuwsgierigheid van de toehoorders te wekken: zij wilden meer weten over het privéleven van een vrouw uit een patricisch geslacht en al haar uitpattingen. Clodia was aanwezig bij de rechtszaak, dus de menigte kon meteen haar onvrede laten blijken. Als Cicero het volk achter zich zou krijgen door de nieuwsgierige luisteraars van details over Clodia's leven te voorzien, zouden de rechters volgen. Dit zou geen moeilijke taak zijn, omdat de rechters verbitterd waren over het feit dat zij op een feestdag moesten werken.⁶³ Deze redenering van Geffcken is echter te eenvoudig. Cicero was een advocaat, die ook zonder steun van het publiek zijn zaak moest kunnen winnen. Daarom paste hij meer technieken toe dan slechts het volk op zijn hand te krijgen. Zo doet hij onder meer alsof hij het compleet begrijpelijk vindt op welke manier de aanklagers hebben gehandeld en hij ze dat niet kwalijk neemt.⁶⁴ Hij wijt dit bijvoorbeeld aan de jonge leeftijd van Atratinus en Cicero zal vanwege deze jonge leeftijd zachtaardig met hem omgaan. Dit is niet meer dan hem afdoen alsof hij compleet onbelangrijk is en Cicero zich niet hoeft in te spannen om een weerwoord tegen Atratinus op te stellen. Hij richt zich dus niet alleen op het vermaken van het publiek, zoals Geffcken beargumenteert, maar spreekt ook direct tegen de aanklagers van Caelius.

⁶¹ Skinner (1983), 277.

⁶² Skinner (1983), 277.

⁶³ Geffcken (1974), 30.

⁶⁴ Cicero, *Cael*, 7.

CLODIA IN DE BRIEVEN VAN CICERO

In de volgende alinea's wordt aangetoond hoe Clodia naar voren komt in brieven die Cicero heeft geschreven aan vrienden en familie. De vergelijking van deze brieven met de *Pro Caelio* is van belang omdat op deze manier duidelijk zal worden of Cicero altijd Clodia als een *meretrix* heeft gezien of dat hij deze karakterisering alleen heeft ingezet in zijn redevoering voor Caelius. Als dat laatste het geval is, kunnen we aannemen dat Cicero erg heeft overdreven in zijn beschrijven van Clodia in de *Pro Caelio* en dat hij dit heeft ingezet als een tactiek om zijn zaak te winnen.

De meningen over de politieke interesse van Clodia zijn verdeeld. Ofwel ze had geen politieke interesse en kwam alleen opdagen als getuige in het proces tegen Caelius, ofwel ze was politiek zo geëngageerd dat zij zelf de drijvende kracht achter de aanklacht was.⁶⁵ Haar politieke betrokkenheid komt naar voren in de brieven van Cicero. Volgens Skinner mogen we aannemen dat Clodia een middenpositie heeft ingenomen. Ze was niet direct betrokken bij veel politieke zaken, behalve wanneer het haar directe familieleden betrof. Cicero heeft haar brieven geschreven om te vragen of zij als mediator wilde optreden of als plaatsvervanger voor haar echtgenoot Metellus Celer voor de vete die woedde tussen Cicero zelf en Nepos⁶⁶, de broer van Celer.⁶⁷ Hieruit blijkt dat Clodia wel enige kennis van zaken moest hebben om de taken van haar echtgenoot over te kunnen nemen en dat Cicero haar dusdanig capabel en discreet achtte dat hij zo'n gunst van haar wilde vragen. Daar komt bij dat de relatie tussen Cicero en Metellus Celer en tussen Cicero en Nepos niet erg hartelijk was. Cicero had ruzie gehad met Celer⁶⁸ en Nepos had Cicero beledigd. Het was een opmerkelijke zet van Cicero om dan juist hulp te vragen aan de twee echtgenotes – hij schreef niet alleen aan Clodia, maar ook aan Mucia, de vrouw van Pompeius, omdat Pompeius aan Nepos zijn steun gaf – als hij geen vertrouwen zou hebben gehad in een goede afloop. Daarvoor stond teveel op het spel, Celer en Nepos zouden alleen maar nog kwader kunnen worden als ze hoorden dat Cicero naar Clodia en Mucia had geschreven. Op haar beurt had Clodia de zaak kunnen verdraaien ten gunste van haar echtgenoot Celer, maar Cicero had blijkbaar vertrouwen in haar discreet handelen: hij was van mening dat Clodia zo professioneel was dat ze onpartijdig kon optreden. Uit deze briefwisseling blijkt dat Cicero wel degelijk dacht dat Clodia enige *dignitas* en diplomatieke vaardigheden bezat. Dit is een scherp contrast met het beeld dat Cicero van haar schetst in de *Pro Caelio*.⁶⁹

Ook na de dood van haar echtgenoot Metellus Celer blijft Clodia zo nu en dan een rol spelen in de politiek. Ze is een van de vertrouwelingen van Clodius geworden, wat duidelijk wordt uit een brief van Cicero.⁷⁰ Dit maakt duidelijk dat ook hij haar capabel achtte om mee te

⁶⁵ Dorey (1958), 175-80.

⁶⁶ Nepos leefde van 135-55 voor Christus en was consul in 98 voor Christus.

⁶⁷ Cicero, *Fam*, 5.2.6.

⁶⁸ Cicero, *Fam*, 5.1.1.

⁶⁹ Skinner (2003), 275-79.

⁷⁰ Cicero, *Att*, 2.12.2.

praten en denken over politieke situaties. Cicero noemt haar in een van zijn brieven in één adem met Sextus Cloelius⁷¹, een al bekende politieke vriend van Clodius. Ze is betrokken bij de campagne toen hij zich kandidaat stelde voor het tribuunschap in 58 voor Christus. Hoewel het onduidelijk blijft in hoeverre Clodia daadwerkelijk betrokken was bij deze campagne en op welke manieren ze Clodius heeft geholpen, schrijft Cicero haar hier opnieuw voor politieke doeleinden, nadat ze had geholpen bij de zaak van Metellus Celer en Nepos: ze is hoe dan ook een politieke vertrouweling van haar broer.

Een brief van een paar jaar later echter wel. In 54 voor Christus, na het proces tegen Caelius, schrijft Cicero aan zijn broer Quintus dat Caelius opnieuw wordt belaagd door de *gens Clodia*, het geslacht van de Clodii.⁷² Hij omschrijft dit met de woorden *Clodianis incendiis*, vuur door toedoen van Clodius' mannen. Het feit dat Cicero hier de plebejische spelling gebruikt, in plaats van het meer patricische 'Claudius', geeft aan dat hij direct Clodius en zijn naaste familie bedoelt en niet een andere tak van de familie. Clodius was degene die zijn naam heeft verpauperd.⁷³

In 45 v. Chr. schrijft Cicero voor het laatst aan Clodia. Hij heeft interesse in haar huis en omringende tuinen aan de Tiber, om daar een monument voor zijn overleden dochter te plaatsen. Zij betwijfelt echter of ze het wel aan hem wil verkopen; ze is erg gehecht aan deze plek.⁷⁴ Het feit dat er onderhandeld wordt, laat zien dat de verstandhouding tussen Cicero en Clodia veranderd moet zijn na de rechtszaak tegen Caelius. Hij laat nergens doorschemeren dat hij zaken moet doen met een vrouw die hij zo vreselijk veracht. Daarnaast denkt hij ook niet aan de mogelijkheid dat Clodia zijn aanbod wel eens zou kunnen weigeren omdat hij zo grof tegen haar is geweest in zijn redevoering al die jaren geleden. Skinner neemt op grond van deze bron aan dat er op enig moment een verzoening tussen Cicero en Clodia heeft plaatsgevonden.⁷⁵ Het is mogelijk dat Appius Claudius, de jongere broer van Clodia en Clodius, hier een rol in heeft gespeeld: Cicero stond enige tijd na de rechtszaak op goede voet met hem.⁷⁶ Het blijft gissen of ze een goede relatie hadden opgebouwd of slechts kennissen waren, maar Cicero spreekt over de plek die hij wil kopen alsof hij er wel eens is geweest.⁷⁷ Nergens spreekt hij hier slecht over Clodia; hij behandelt haar als een zakenpartner. Het feit dat Cicero over de haat die hij voor haar koesterde heen kon stappen, laat volgens Skinner zien dat Clodia een voortreffelijke vrouw moet zijn geweest.⁷⁸ De aanname van Skinner is echter zwak. Cicero en Clodia zijn beiden bedreven in

⁷¹ Sextus Cloelius, of Sextus Clodius, was een vrijgelatene van Clodius Pulcher. Hij assisteerde Clodius onder andere bij het opstellen van contracten en wetten.

⁷² Cicero, *QFr*, 2.12.2.

⁷³ Skinner (1983), 282, noot 23.

⁷⁴ Cicero, *Att.* 12.42.2.

⁷⁵ Skinner (1983), 283.

⁷⁶ Cicero, *Fam.*, 1.9.4; Skinner (1983), 283.

⁷⁷ Cicero, *Att.*, 12.38a.2.

⁷⁸ Skinner (1983), 284.

de politiek en proberen hier een zakendeal te sluiten. Clodia had geld nodig, wat blijkt uit haar toezegging op het aanbod van Cicero om het bedrag contant te betalen. Cicero had een plek nodig waar hij zijn dochter kon vereren. Cicero en Clodia konden elkaar hier dus uit de brand helpen. Dit wil niet zeggen dat er tussen hen een daadwerkelijke verzoening was opgetreden, zoals Skinner aangeeft. Het is ook mogelijk dat ze op een gegeven moment over hun oude wrok zijn heengestapt en daarna een redelijk zakelijke relatie hadden opgebouwd.

Het lijkt er dus op dat Clodia volgens de bronnen een vrouw was die wist hoe ze zich moest gedragen. Hoewel ze voogden had die voor haar konden optreden, was het in praktijk gebruikelijk dat de vrouw alsnog het laatste woord had.⁷⁹ Het opmaken en reguleren van een financiële transactie, in dit geval van haar land aan de Tiber, laat zien dat ze dit land onder haar eigen beheer had. Zowel het beheer als de financiën waren mannentaken, dus het feit dat Clodia dit zelf afhandelde laat zien dat ze erg zelfstandig was.⁸⁰ Daarnaast is het ook niet ongevoel voor Romeinse vrouwen om zich te bemoeien met politieke zaken van hun naaste familieleden. Wat opvalt in het geval van Clodia is dat zij ook hier buitengewoon zelfstandig optreedt. Ze heeft niet slechts een bemiddelende rol; Cicero is soms alleen afhankelijk van haar wanneer hij iets van Clodius wil. Clodia treedt niet alleen hier zelfstandig op: na de dood van haar echtgenoot Metellus Celer blijft ze een alleenstaande vrouw, in plaats van te hertrouwen. Ze beheert niet alleen het land dat Cicero van haar wil kopen, maar er staan verschillende villa's onder haar toezicht, niet alleen in Rome. Hoe het privéleven van Clodia er daadwerkelijk uitzag is echter nooit meer te achterhalen, maar het is duidelijk dat Clodia niet alleen de *meretrix* was die uit de *Pro Caelio* naar voren komt.

DOMUS-ARGUMENT

Leen (2001) denkt net als Skinner dat de historische Clodia niet overeenkomt met de Clodia die in de *Pro Caelio* wordt geschetst. Zij stelt dat Clodia in verregaande mate is gesensationaliseerd in Cicero's redevoering. Ook zegt ze dat goede retoriek niet op gelijke voet staat met op een goede manier de waarheid vertellen.⁸¹ Toch waren er ook Romeinen zelf, en niet alleen latere wetenschappers, die hun beeld van Clodia hadden gebaseerd op de versie die Cicero gegeven heeft. De rechters, echter, zouden wel hebben begrepen dat Cicero overdreef voor zijn retorische doeleinden. Anders dan Skinner, die voor haar beeld van de 'ware' Clodia vooral de focus heeft gelegd op de literaire bronnen, met name de correspondentie van Cicero, kijkt Leen naar de setting waarin Clodia zich bevond. De omgeving waar het leven van Clodia zich afspeelde was binnen de grenzen van de *domus*, een plek waar voornamelijk de man het voor het zeggen had

⁷⁹ Skinner (1983), 284.

⁸⁰ Skinner (1983), 284.

⁸¹ Leen (2001), 141.

en de vrouw zich bezighield met de taken van een huisvrouw. In het oude Rome had een huis een belangrijkere publieke functie dan tegenwoordig.⁸² Het was ontworpen om de politieke en economische carrières van de mannelijke bewoners op de kaart te zetten en te verbeteren. Het moest toegankelijk zijn. De term *domus* slaat niet alleen maar op het daadwerkelijke, fysiek aanwezige huis, maar omvat ook de hele familie en het erfgoed.⁸³ De *domus* reflecteerde het karakter van haar inwoners en nam sociaal-historisch een belangrijke plaats in in het dagelijkse leven in Rome. Wanneer Cicero spreekt over de *domus* doelt hij ook op deze begrippen.⁸⁴ Een huis werd niet alleen als groot gezien om de omvang maar ook vanwege de geschiedenis van de voorvaders van de huidige eigenaren.

In de redevoering voor Caelius wordt veelvuldig gerefereerd aan verschillende *domus*, waarvan die van Clodia het meest voorkomt. Cicero doet het voorkomen alsof het huis van Clodia een plek is waar de traditionele Romeinse waarden en normen worden geschonden. Cicero zou - net als het karakter van Clodia - expres het huis ook zwart hebben proberen te maken om op die manier Caelius te kunnen verdedigen.⁸⁵ Door haar huis te beledigen, beledigde Cicero automatisch ook Clodia zonder haar direct te noemen. Hij maakte zo ook haar familieleden en haar slaven zwart. Niet alleen Clodia wordt genoemd: het hele huis deugt niet. Dit is naar mijn mening een goede zet van Cicero, omdat Romeinen veel waarde hechtten aan de reputatie van de *domus*: nu Cicero de *domus* van Clodia onderuit haalt, wordt voor de toehoorders extra benadrukt dat Clodia niet deugt.

Bij de *domus* van Clodia spelen ook nog haar illustere familieleden een rol, die Cicero op een slimme manier inzet. Door middel van de *prosopopoeia* van Appius Claudius Caecus heeft Cicero Clodia al in scherp contrast gezet met haar familieleden. Het huis stond ook symbool voor de autoriteit van een Romein.⁸⁶ Hoe groter het aantal bezoekers per dag, hoe groter het aanzien van de eigenaar. Cicero zelf heeft hier ook over geschreven. Hij vertelt dat alleen al het huis de *auctoritas* van een man kan maken of breken. Een klein huis maakt niet automatisch de persoon onbelangrijk en andersom. De verschijning van de *domus* en het karakter van de man en zijn familie gingen hand in hand.⁸⁷

Het huis reflecteerde niet alleen het karakter van de man, maar ook van zijn echtgenote. Traditiegetrouw was de *matrona* in een Romeins huishouden een kuis, trouwe vrouw, die gehoorzaamde aan haar echtgenoot. Als de vrouw deze taken goed vervulde, straalde het huis zelf dit ook uit. De vrouw bleef thuis en hield zich bezig met het spinnen en weven, en bleef haar

⁸² Leen (2001), 142.

⁸³ Saller (1984), 342.

⁸⁴ Leen (2001), 143.

⁸⁵ Leen (2001), 142.

⁸⁶ Wallace-Hadrill (1988), 45.

⁸⁷ Cicero, *Off.*, 1.139.

man trouw.⁸⁸ Seksuele uitspattingen konden in één keer de reputatie van de vrouw teniet doen, en met haar reputatie ook de reputatie van haar huis. Clodia was weduwe en had geen man meer. De taken van gehoorzaamheid en trouw aan haar echtgenoot vielen dus weg. Dit geeft Cicero de kans om Clodia neer te zetten als een losbandige vrouw, hoofd van een huishouden waar fundamenteel iets niet klopt. Ze bleef immers wel een Romeinse *matrona*, van wie verwacht werd dat ze een zekere waardigheid uitstraalde.

Door de manier waarop Cicero over *domus* praat in de *Pro Caelio*, kan achterhaald worden hoe hij dacht over de eigenaren. Dit stond in sterk verband met elkaar. Cicero prijst zijn cliënt Caelius, omdat hij hem vaak in verband brengt met prominente Romeinse burgers. Marcus Crassus is daar één van, maar Cicero noemt ook vaak zichzelf.⁸⁹ Cicero vertelt hoe Caelius bij hem woonde, of in ieder geval vaak bij hem thuis was. Als jongeman heeft Caelius ook bij Crassus gewoond. Hij is meteen van zijn ouderlijk huis vertrokken naar Cicero en Crassus.⁹⁰ Cicero laat op deze manier zien dat Caelius een voortreffelijke jongeman is, die zich heeft ingelaten met niemand anders dan belangrijke Romeinen.⁹¹ De ruimte van het huis wordt zo als het ware de getuige van het goede gedrag van de beklagde.⁹² Het goede gedrag van Caelius wordt dus ook in de beschrijving van zijn *domus* tegenover het gedrag van Clodia geplaatst. Cicero is er niet alleen op uit om Clodia zwart te maken, hij gebruikt ook haar karakter om dat van Caelius beter naar voren te laten komen. Het volgende citaat laat duidelijk zien hoe zij tegenover elkaar worden afgezet. Over de *domus* van Clodia zegt Cicero: *ex inimica, ex infami, ex crudeli, ex facinerosa, ex libidinosa domo* (uit een vijandig, berucht, wreed, misdadig en losbandig huis). Over het huis van Caelius zegt Cicero: *plena est integritatis, dignitatis, officii, religionis* ([een huis] vol van integriteit, waardigheid, plichtsgevoel en vroomheid).⁹³ Deze uitspraak wordt versterkt omdat Cicero daarna ook de twee persoonlijkheden van Caelius en Clodia lijnrecht tegenover elkaar zet: *temeraria, procax, irata mulier* (een vermetele, schaamteloze, woedende vrouw) wordt gevolgd door *gravis sapiens moderatusque vir* (een serieuze, wijze en bedaarde man).⁹⁴

Het wordt duidelijk dat Cicero het *domus*-argument gebruikt in het voordeel van Caelius en in het nadeel van Clodia. Hierboven is duidelijk gemaakt dat Cicero probeert aan te tonen dat Caelius een prima jongeman is, door zijn omgang met hemzelf en Crassus. Wanneer Cicero het huis van Crassus beschrijft, gebruikt hij daarvoor de term *castissima*, de kuisheid zelf.⁹⁵ Op het moment dat Cicero echter het huis van Clodia beschrijft, gebruikt hij heel andere termen. Het is

⁸⁸ Leen (2001), 145; Geffcken (1974), 31.

⁸⁹ Leen (2001), 144.

⁹⁰ Cicero, *Cael*, 9, 18.

⁹¹ Cicero, *Cael*, 9.

⁹² Leen (2001), 144.

⁹³ Cicero, *Cael*, 55.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Cicero, *Cael*, 9.

inimica, infamis, crudelis, facinerosa en libidinosa.⁹⁶ Zo wordt het huis van Clodia volgens Leen afgeschilderd als een passende plek voor een prostituee en zelfs misdadigers.⁹⁷ Door middel van beschrijvingen van hun *domus* worden de karaktereigenschappen van Caelius en Clodia gecontrasteerd. Leen stelt op grond van het woord *castissima* dat Caelius een jongen is die leeft volgens de Romeinse waarden en normen, met gevoel voor moraal, en een zowel politiek als sociaal stabiel leven leidt. Clodia is het compleet tegenovergestelde en leeft in de afgrond van seksuele uitpattingen en heeft een zowel publiekelijk chaotisch als een politiek anarchistisch leven.⁹⁸

Het argument van Leen is hier tamelijk dun. Het gaat ver om alleen van het woord *castissima* af te leiden dat Caelius een voortreffelijke jongeman was, met een sociaal en politiek stabiel leven. Dit beeld van Caelius komt door de hele redevoering heen naar boven, niet alleen wanneer Cicero de twee *domus* tegen elkaar afzet. Het is echter logischer als Cicero hier overdrijft om Clodia op een meer overtuigende manier af te schilderen als een slecht persoon. Dat komt in de tekst zelf ook veel duidelijker naar voren, gezien alle negatieve omschrijvingen die Cicero gebruikt voor haar huis. Maar ook deze omschrijving moet niet helemaal letterlijk worden genomen. Clodia was en bleef een vermogende vrouw, die tot op zekere mate ook in de politiek haar invloed kon uitoefenen, in ieder geval bij haar familieleden. In plaats van deze beschrijvingen van Cicero letterlijk te nemen, is het aannemelijker dat Cicero zowel bij Caelius als bij Clodia overdrijft, om zo beter zijn punt te kunnen maken.

Leen laat verder zien dat Cicero Clodia ook probeert te kleineren door middel van de termen die hij gebruikt wanneer hij over haar spreekt. Clodia is een weduwe (*vidua*⁹⁹) en is niet hertrouwd (*non nupta mulier*¹⁰⁰). Op het moment van de rechtszaak is zij dus vrijgezel. Om deze reden is zij ook hoofd van haar huishouden. Het is noodzakelijk voor Cicero dit expliciet te benadrukken, omdat hij Clodia in de functie van vrouwelijk hoofd van een huishouden kan aanvallen. Wanneer Cicero denigrerend spreekt over haar vrouw-zijn, is dit bijna altijd in combinatie met de rol die zij vervult in haar *domus*. Hij maakt drie keer gebruik van de term *mater familias*. Dit is normaal gesproken een lovend begrip, maar Cicero zet het op een andere manier in. Clodia is de *mater familias*, maar Cicero gebruikt het sarcastisch. Clodia wordt ook een paar keer aangeduid als *domina*, in beginsel geen negatief woord, maar Cicero zet opnieuw de betekenis naar eigen hand. Een *domina* is een vrouw die het hoofd is van haar familie. De term *domina* geeft daarnaast ook aan dat deze familie één of meerdere slaven in haar bezit heeft. Cicero maakt van deze term gebruik om aan te geven dat het gedrag van Clodia ten aanzien van

⁹⁶ Cicero, *Cael*, 55.

⁹⁷ Leen (2001), 147.

⁹⁸ Leen (2001), 147.

⁹⁹ Cicero, *Cael*, 38.

¹⁰⁰ Cicero, *Cael*, 49.

haar slaven niet zo afstandelijk is als hij graag zou zien. Hij zegt dat haar slaven helemaal geen slaven zijn (*hic servos non esse servos*¹⁰¹) en dat ze samen leven met hun meesteres (*cum domina*). Cicero impliceert hier dat de slaven niet voor Clodia werken, maar Clodia voor haar slaven.¹⁰² Door het gebruik van het woord *domina*, dat aangeeft dat Clodia technisch gesproken de baas is in huis, wordt deze belediging extra pijnlijk.

Cicero's *invectiva* zijn hier zo sterk omdat in de samenleving op dat moment een sterke traditie aanwezig was om de seksuele losbandigheid van de vrouw sterk af te zetten tegen het kuisde ideaalbeeld van een *matrona*. Catullus doet dit ook in zijn beschrijvingen van Lesbia.¹⁰³ Dit past ook in zijn argumenten tegen de *domus* van Clodia. Wanneer een man het hoofd van zijn huishouden was en er kwamen met regelmaat mensen naar zijn huis (*domus frequentata*), dan stond zijn huis in goed aanzien. Dit was zo gebruikelijk dat het ook een literair *topos* werd. Wanneer echter de *domus* van een vrouw *frequentata* was, werd dit niet zo positief ontvangen. Dan gaat het niet meer om status en prestige, maar persoonlijke lust en seksueel ongeoorloofd gedrag. De sociale orde is doorbroken.¹⁰⁴ Het huis van Clodia wordt vaak bezocht: *tua domus popularis ministra*.¹⁰⁵ Ook Catullus zinspeelt hierop wanneer hij zegt dat Clodia honderden mannen tot haar beschikking heeft, die haar in haar eigen huis vermaken.¹⁰⁶ Clodia's huis is een *meretricis domus*, een huis van een hoer. Cicero omschrijft het als volgt:

*[domus] in qua mater familias meretricio more vivat, in qua nihil geratur quod foras proferendum sit, in qua inusitatae libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia ac flagitia versentur.*¹⁰⁷

[het huis] waarin de vrouw des huizes leeft op de manier van een hoer, waarin niets van wat er gebeurd naar buiten gebracht mag worden, waarin ongehoorde lusten, luxe-uitspattingen, eigenlijk alle ongehoorde ondeugden en misdrijven aan de orde van de dag zijn.

Omdat Clodia mannelijke gasten ontvangt in haar huis, wordt de scheiding tussen publiek en privé vager. Dit is geen goede situatie om in te verkeren als vrouw, een situatie die Cicero in bovenstaand citaat weet te overdrijven alsof er in haar huis misdaden plaatsvinden. Hij maakt gebruik van de situatie, van het feit dat Clodia een bekend persoon was in Rome en hij verdraait

¹⁰¹ Cicero, *Cael*, 57.

¹⁰² Leen (2001), 148.

¹⁰³ Leen (2001), 151.

¹⁰⁴ Leen (2001), 153.

¹⁰⁵ Cicero, *Cael*, 52.

¹⁰⁶ Catullus, *Carmen* 37.

¹⁰⁷ Cicero, *Cael*, 57.

het opdat hij er misbruik van kan maken. Omdat Clodia de rol die ze heeft aangenomen na de dood van haar echtgenoot verzaakt – als hoofd van de familie – door haar huis open te stellen voor praktijken die niets met politiek en status te maken hebben, kan ze door de rechters niet meer als hoogstaande *nobilis* gezien worden. Clodia heeft niet alleen haar huis opengesteld voor allerlei mannelijk volk, ook met haar eigen slaven leeft ze op een schandelijke, een nogal persoonlijke, manier: *licentius, liberius, familiarisque cum domina vivere*.

Nadat Cicero duidelijk heeft gemaakt dat de *domus* van Clodia heeft gefaald, laat hij volgens Leen zien dat het nog erger is als een persoon een andere *domus* te gronde probeert te richten.¹⁰⁸ We hebben al eerder gezien dat Cicero duidelijk de huizen van Caelius en Clodia tegen elkaar afzet. Hij geeft toe dat ook Caelius schuld treft aangaande zijn reputatie, maar schrijft dit toe aan zijn jeugdig karakter.¹⁰⁹ Caelius heeft echter nooit iemands naam te schande gemaakt, Clodia probeert dit te doen door middel van deze rechtszaak.

En het is niet alleen de *domus* van Caelius die Clodia aanvalt. Later in de redevoering maakt Cicero de zaak persoonlijker: Clodia heeft ook schuld aan de vernietiging van zijn eigen huis. Cicero vertelt heel in het kort wat er is gebeurd: *Catuli monumentum adflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit*.¹¹⁰ De man die dit heeft gedaan is vrijgesproken, op aandringen van Clodia.¹¹¹ Cicero past hier een slimme redenering toe: als Clodia de macht heeft om een schuldig man vrij te krijgen, dan kan ze ook regelen dat een onschuldig man veroordeeld wordt. In dat geval wordt Caelius geofferd aan een hoer (*M. Caelium libidini muliebri condonatum*¹¹²). Leen stelt dat alleen de rechters Clodia kunnen stoppen met het verwoesten van andersmans huizen door Cicero zijn gelijk te geven.¹¹³

Cicero verplaatst als het ware de zaak van het forum naar de *domus*. Dat is immers ook waar Clodia haar andere duistere zaken regelde. Er moet wel opgelet worden bij deze *invectiva* van Cicero: om Clodia zwart te maken laat hij nuances achterwege. Schriftelijke bronnen die hierboven al zijn besproken laten een wat genuanceerder beeld zien. Cicero en Clodia hadden een zakelijke relatie; er blijkt niet uit de brieven dat Cicero haat jegens haar koesterde en daarnaast dat Clodia zich wel bezighield met politieke zaken. Ze was een betere *matrona* dan Cicero hier doet voorkomen: ze deed meer dan alleen haar huis te schande maken.

Maar ondanks dat uit de primaire bronnen blijkt dat Cicero redelijk contact had met Clodia, wordt er in de secundaire literatuur toch vaak een ongenuanceerd beeld geschetst: we denken nog steeds negatief over Clodia. Crownover bewandelt echter een ander pad. Naast een

¹⁰⁸ Leen (2001), 154.

¹⁰⁹ Cicero, *Cael*, 28: *quae si ita erumpunt ut nullius domum evertant, faciles et tolerabiles haberi solent*. "Als deze [jeugdige passies] dus uitbreken, worden ze gewoonlijk beschouwd als gemakkelijk en goed te verdragen, zolang ze maar niet iemands huis te gronde richten."

¹¹⁰ Cicero, *Cael*, 78.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Leen (2001), 161.

ordinair publiek figuur en een vrouw die haar huis op de slechtst mogelijke manier gebruikt, wordt ze ook gezien als een vrouw met vernieuwende ideeën over het gedrag en vrijheid voor het vrouwelijk geslacht.¹¹⁴ Crownover vergelijkt Clodia met Cleopatra, als een vrouw die een 'salon' beheerde, waar de meest bekende en beste politici, dichters en retorici samenkwamen. Ook Cicero zou regelmatig een bezoek hebben gebracht aan haar huis.¹¹⁵ Het is naar mijn mening echter niet accuraat om het gedrag van Clodia in de oudheid te omschrijven met een term uit de Verlichting. Op deze manier wordt het beeld slechts geromantiseerd, maar de waarheid blijft in het duister gehuld. Het is zeker aannemelijk dat Cicero bij Clodia op bezoek ging, zijn brieven aan haar zijn hier het bewijs van: ze hadden zakelijk contact. Daarnaast woonden ze beiden op de Palatijn, dus het is alleen maar logisch dat ze elkaar vaak tegenkwamen. Ondanks dat er vijandigheid bestond – Cicero beschuldigt haar ervan vernielingen te hebben aangebracht aan zijn huis -, is deze later weer hersteld: dit blijkt uit het contact dat er bestond tussen Cicero en Clodia. Er is echter geen bewijs voor de 'salon' die Clodia gehad zou hebben.

Hoewel de stelling van Crownover dat Clodia een 'salon' beheerde te ver gezocht is, beargumenteert ze wel op een goede manier dat het niet waarschijnlijk dat Clodia zo openlijk haar lusten botvierde in Rome als Cicero ons wil doen geloven in de *Pro Caelio*. Toen ze nog getrouwd was met Quintus Metellus, gedroeg ze zich keurig.¹¹⁶ De reden van haar wellicht wat te losbandige gedrag was dan ook het overlijden van haar echtgenoot. Er was toen niemand meer die naar Clodia omkeek en haar eventueel beperkingen oplegde omdat haar wensen niet paste bij het gedrag dat verwacht werd van iemand uit een patricische familie.¹¹⁷ Haar broer Clodius, degene die na Celers dood verantwoordelijk was voor Clodia, maakte het weinig uit wat zij deed: Clodia werd op deze manier erg zelfstandig. In plaats van zich terug te trekken en een rustig leven te leiden na het overlijden van Metellus, trad ze juist op de voorgrond en werd de 'Weduwe van de Palatijn'.¹¹⁸ Crownover zegt dus dat Clodia niet zo negatief kan worden gezien als Cicero haar weergeeft in de *Pro Caelio*, maar voor de uitspraken die zij doet zijn echter geen bewijzen te vinden; die geeft ze zelf ook niet. Crownover stelt dat Clodia na de dood van Metellus Celer de banden heeft verbroken met Catullus, omdat ze nu vrij was een relatie te onderhouden met wie ze maar wilde. Ze trekt mijns inziens te vergaande conclusies, mede omdat er geen bronmateriaal beschikbaar is die deze visies kan ondersteunen.

De secundaire literatuur wil Clodia graag zwart maken en haar afgeschilderd zien als de *meretrix* die beschreven wordt door Cicero en Catullus. Zoals Skinner laat zien, wordt dit niet ondersteund door de feiten uit andere primaire bronnen dan de *Pro Caelio* en de gedichten van

¹¹⁴ Crownover (1934), 137.

¹¹⁵ Plutarchus, *Cic*, xxix, 2.

¹¹⁶ Crownover (1934), 142.

¹¹⁷ Crownover (1934), 142.

¹¹⁸ Crownover (1934), 142.

Catullus. Beide mannen schrijven echter niet om de waarheid aan latere generaties door te geven, maar hebben een ander doel voor ogen. De een wil zijn zaak winnen, de ander wil het publiek vermaken. Clodia en Cicero hadden regelmatig contact met elkaar en er bestond een zakelijke verstandhouding tussen hen. Zeker is er een periode van haat of vijandigheid geweest, maar uit de bronnen blijkt ook dat deze weer is bijgelegd: Cicero had anders nooit contact met Clodia gezocht voor het kopen van haar land aan de Tiber. Aan de andere kant moet er ergens een basis aanwezig zijn voor de *invectiva* van Cicero tegen Clodia. Ik geloof niet dat hij alles heeft verzonnen, want dan hadden de rechters hem nooit geloofd.

Daarnaast lijkt het mij ook onwaarschijnlijk dat Cicero Clodia ongeloofwaardig probeerde te maken omdat de persoonlijke banden niet zo sterk waren. Een meer logische reden voor Cicero's beledigingen is haar zo ongeloofwaardig mogelijk maken vanwege het feit dat zij nog moest getuigen. Dit zou gebeuren na Cicero's redevoering. Door haar neer te zetten als een hoer werd deze getuigenis ongevaarlijk gemaakt: in Rome mochten hoeren niet getuigen, en al helemaal niet onder rechtszaken die onder de *lex de vi* vielen.¹¹⁹ Vanwege hun beroep werden zij namelijk niet geloofd. Nu was Clodia niet daadwerkelijk een hoer, maar omdat Cicero haar in de *Pro Caelio* wel zo neerzet, maakt hij haar getuigenis in één klap ongeloofwaardig.

POLITIEK

De aanklagers en vijanden van Caelius beweerden dat Caelius op een of andere manier betrokken was geweest bij de aanval die gedaan werd op het gezantschap in Puteoli. Het kon echter ook dat Ptolemeus zelf degene was die achter de aanval zat, maar dat valt niet meer te achterhalen. Als Caelius betrokken was geweest bij deze aanval, is het logisch dat hij daarna ook te maken had met de moord op Dio: hij had immers een hekel aan de gezanten, zo redeneerden de aanklagers. Caelius werd er dus van verdacht dat hij samen met P. Asicius in een complot zat om de filosoof Dio om het leven te brengen. Het was ook mogelijk dat Caelius zonder hulp een aanslag beraamde op het leven van de Alexandrijn.

Cicero gebruikt Clodia als middel om de rechters mee te slepen in een web van persoonlijke intriges in plaats van politieke omstandigheden, ongeacht hoe zijn persoonlijke relatie met Clodia er op dat moment voorstond. Het feit dat Cicero deze techniek toepast laat overigens zien dat er iets van waarheid in de aanklachten rondom Dio moest zitten. Als dat niet het geval was, had Cicero openlijk de fouten kunnen benoemen en het tegendeel kunnen bewijzen. Cicero wilde voorkomen dat de zaak een politieke wending zou nemen: dan zou hij ongewild Pompeius figuurlijk een klap in zijn gezicht geven. Omdat twee van de aanklachten tegen Caelius ook Clodia betroffen, viel het niet op dat Cicero de politieke kant achterwege liet in

¹¹⁹ *Digesta*, 22.5.3.5.

zijn argumentatie. Het was voor de rechters niet vreemd dat Clodia zo'n grote rol speelde in de *Pro Caelio*.

De verschillende informatie over de aanval op het gezantschap en de betrokkenheid bij Caelius hierbij zijn bovendien erg vaag en het is onmogelijk om te weten te komen wat er precies is gebeurd. Dat wist men waarschijnlijk in de tijd zelf ook niet. In de *Pro Caelio* speelt Cicero in op de vage omstandigheden van de zaak en dat doet op zo'n manier dat het nog verwarrender wordt voor de rechters: hij gaat namelijk niet op de zaak zelf in, maar concentreert zich alleen op Clodia. Hij gebruikt haar als een soort bliksemafleider en de paar geruchten die over haar de ronde deden kwamen hem hier uitstekend bij van pas. Het is daarom onwaarschijnlijk dat Cicero slechts Clodia zo beledigde omdat hij zelf geen goede relatie met haar had.

Cicero hoefde op deze manier niet zijn vingers te branden aan de politieke kant van de rechtszaak, omdat hij de focus alleen legde op Clodia. Hij was bang dat hij Pompeius tegen zich in het harnas zou jagen. Hem was immers net een leger ontzegd en hij was daar niet gelukkig mee. Dat zou alleen maar erger worden als Cicero de Senaat gelijk zou geven in de beslissing dat het beter zou zijn als Pompeius geen leger kreeg. De politieke situatie lag dus gevoelig en Cicero wilde er liever niet over spreken. Cicero zat in een lastig parket: Als Pompeius inderdaad aan Asicius de opdracht tot moord had gegeven, is Asicius schuldig. Hij is echter vrijgepleit door Cicero, dus die kan in deze redevoering niet opeens zeggen dat Asicius wél de moordenaar was. Tegelijkertijd moet Cicero in de *Pro Caelio* voorkomen dat Caelius schuldig wordt bevonden aan dit misdrijf, maar hij kan dus niet de schuld leggen bij Asicius. Het wordt voor Cicero hierdoor erg ingewikkeld om op deze kwestie in te gaan. Dit kan een reden zijn waarom hij de focus van zijn redevoering verlegt naar Clodia.

HOOFDSTUK 2

In het vorige hoofdstuk is gekeken naar de rol van *meretrix* die Cicero toeschrijft aan Clodia en in hoeverre deze strookt met ander primair bronmateriaal. Dit tweede hoofdstuk gaat dieper in op insinuaties van Cicero in de *Pro Caelio*, die impliceren dat Clodia een incestueuze relatie had met haar broer Clodius. Dit is ook meteen een sneer richting Clodius. Dit hoofdstuk is op dezelfde manier opgebouwd als het vorige. Eerst zullen de relevante passages uit de *Pro Caelio* besproken worden, vervolgens overige relevante primaire bronnen en aan het eind komt de secundaire literatuur aan bod.

PRO CAELIO

Clodia had twee broers, Appius en Publius, die ook wel 'Pulcher' werd genoemd. In de tijd van Cicero en Clodia gingen er geruchten de ronde dat Clodia een incestueuze relatie zou hebben met deze Clodius Pulcher. In de primaire bronnen zijn meerdere verwijzingen hiernaar te vinden, onder andere bij Catullus en Plutarchus. Deze bronnen komen later in dit hoofdstuk aan bod. Ook Cicero in de *Pro Caelio* maakt zinspelingen op deze relatie. Hij zegt: *Quod quidem facerem vehementius, nisi intercederent mihi inimicitiae cum istius mulieris viro—fratre volui dicere; semper hic erro*. (Ik zou dit echter heftiger aanpakken, als ik niet op vijandige voet stond met de man van deze vrouw - ik bedoel broer; die fout maak ik nou altijd.¹²⁰) Cicero spreekt in dit deel van de redevoering over het goud dat Caelius van Clodia zou hebben gekregen. Als Clodia er niet was geweest, was deze zaak ook nooit voor het gerecht gekomen omdat dan de aanklagers niets hadden om Caelius van te beschuldigen: er was dan immers geen geld overhandigd. Cicero legt hier aan de rechters uit dat het gerechtvaardigd is om Clodia aan te vallen, omdat zij achter deze aanklachten zit. Hij zou haar nog heftiger aanpakken als hij niet ook nog ruzie had met haar broer Clodius. Maar in plaats van broer te zeggen (*frater*) heeft Cicero het over Clodia's man (*vir*). Hij doet hier alsof hij zich verspreekt en laat het voorkomen alsof het niet de eerste keer is dat hij deze fout begaat. Het feit dat hij Clodius ziet als de man van Clodia in plaats van haar broer, is vaak geïnterpreteerd als bewijs voor incest tussen Clodia en Clodius.¹²¹

De techniek die Cicero toepast wordt een *correctio* genoemd: een fout snel verbeteren met een meer passende opmerking.¹²² *Volui dicere* is een vaak gebruikte manier om de expres gemaakte fout weer ongedaan te maken, waardoor er juist meer aandacht aan wordt besteed.¹²³

¹²⁰ Cicero, *Cael*, 32.

¹²¹ Berry (2010), 254; Dyck (2013), 111.

¹²² Dyck (2013), 111; Lausberg (1998), 349.

¹²³ Dyck (2013), 111.

Lausberg schrijft over deze techniek dat een *correctio* een krachtige uitwerking heeft op het publiek.¹²⁴ Cicero zet op deze plek de *correctio* in nadat hij een schokkende uitspraak heeft gedaan, namelijk dat Clodia een relatie heeft met haar eigen broer. Hierdoor wordt door Cicero het optimale effect bereikt. Het publiek is wellicht eerst geschokt door de fout die Cicero schijnt te maken, maar krijgt al snel door dat dit een venijnig grapje is van de advocaat. Het is ook een *correctio* eigen om het publiek te laten schrikken¹²⁵, iets wat Cicero met deze opmerking zeker bereikt.

Deze passage is extra pijnlijk voor Clodius omdat Cicero zegt dat hij de vijanden van Caelius niet zo stevig zal aanpakken, juist omdat Cicero daarin wordt tegengehouden door de vijandige relatie die hij heeft met Clodius (*nisi intercederent mihi inimicitiae*). Cicero impliceert echter wel dat Clodius zich schuldig maakt aan incest, dus hij spreekt via een *praeteritio* toch vijandig over Clodius. Een *praeteritio* houdt in dat je doet alsof je ergens niet over gaat spreken, maar het later wel doet. Dat is precies wat Cicero toepast.¹²⁶ Meteen na deze passage insinueert Cicero namelijk dat de relatie tussen Clodius en Clodia meer inhoudt dan alleen die van broer en zus. Onmiddellijk nadat Cicero zijn *correctio* heeft toegepast en zegt dat Clodius de broer is van Clodia, niet haar echtgenoot, zegt hij dat hij voorzichtig met haar om zal gaan in deze zaak (*nunc agam modice*). Dit is natuurlijk ironisch bedoeld, wat al in de volgende zin duidelijk wordt gemaakt: Cicero had nooit gedacht dat hij verward zou raken in een rechtszaak met een vrouw, laat staan een vrouw van wie iedereen meent dat ze een allemansvriendin is (*quam omnes semper amicam omnium (...) putaverunt*). Hij zegt dat hij voorzichtig met haar om zal gaan, maar noemt haar onmiddellijk daarna een *amica omnium*.¹²⁷

Als het publiek zou in lachen zijn uitgebarsten bij deze eerste opmerking over incest van Cicero (*cum istius mulieris viro – fratre volui dicere; hic semper erro*) en zou gaan applaudiseren werd de president van de rechtbank zo in een lastig parket gebracht: hij kon Cicero niet een halt toeroepen omdat hij dan zou worden uitgejouwd door het publiek. De toeschouwers genoten er immers erg van. Cicero kon dus ongestoord doorgaan met zijn beledigingen.¹²⁸

Cicero maakt later nog een opmerking over mogelijke incest, in paragraaf 36. Hij denkt in dit stuk hardop na wie hij nu naar voren laat treden om Clodia toe te spreken. Appius Claudius Caecus is al aan bod geweest en het is nu de beurt aan iemand die minder streng voor haar zal zijn: haar jongere broer Clodius, die volgens Cicero erg van zijn zus houdt (*qui te plurimum amat*). Deze uitspraak wordt nog eens versterkt als Cicero zegt dat Clodius als jongetje al de

¹²⁴ Lausberg (1998), 349.

¹²⁵ Lausberg (1998), 346.

¹²⁶ Cicero, *Cael.*, 32.

¹²⁷ Dit is een smakeloze belediging van Cicero, volgens Quintilianus, 9.2.99.

¹²⁸ Wiseman (1985), 83.

gewoonte had om 's nachts bij Clodia in bed te gaan liggen. Cicero verpakt deze venijnige uitspraak op een slimme manier, waarbij hij opzettelijk zo vaag mogelijk doet. Hij zegt:

[...] qui propter nescio quam, credo, timiditatem et nocturnos quosdam inanes metus tecum semper pusio cum maiore sorore cubitavit.

Die – maar ik weet het ook niet, hoor – wegens een soort schuchterheid, geloof ik, en bepaalde ongegronde nachtelijke angsten altijd als jongetje met jou, met zijn grote zus, sliep.

Het Latijn dat Cicero hier gebruikt verradt zijn werkelijke gedachten over de slaaparrangementen van Clodius en Clodia. Het stuk *nescio quam, credo, timiditatem* is zo vaag dat het duidelijk is dat Cicero niet werkelijk dacht dat Clodius bang was in het donker. Dit begint al met het woord *nescio quam* (ik weet het niet, hoor), dat wordt gevolgd door *timiditatem* (schuchterheid), dat laat zien dat de angst die Clodius heeft niet bevestigd is. Deze woordgroep wordt nog verder aangedikt door de plaatsing van *credo* (geloof ik) ertussen in, waardoor de mening van Cicero nog sterker naar voren komt: Cicero heeft geen idee wat die angst zogenaamd was. Hetzelfde wordt gedaan bij *quosdam inanes metus* (enkele ongegronde angsten). Cicero impliceert hier dus dat Clodius al op jonge leeftijd de gewoonte had ontwikkeld om het bed te delen met zijn zus.

Ook deze opmerking maakte waarschijnlijk een joelende reactie los bij het publiek, des te meer omdat Cicero zo overduidelijk vaag doet over Clodius' angst voor het donker.¹²⁹ Er bestonden immers al zeer onbeleefde verzen over Clodia en haar broer. Dit schrijft Cicero zelf in een brief aan zijn broer Quintus: *versus obscenissimi in Clodium et Clodiam dicerentur*.¹³⁰ Het ligt voor de hand dat het publiek deze liederen zou gaan zingen wanneer ze de beledigende opmerkingen over incest tussen broer en zus van Cicero hoorden. Een reactie vanuit het publiek was niet ongewoon. Cicero spreekt hierover in zijn redevoering tegen Piso. Hij vraagt Piso of hij soms bang is voor de reactie die het publiek zou kunnen geven (*sibilum metuis*).¹³¹ Het is daarom ook goed mogelijk dat het publiek bij de *Pro Caelio* van zich zou laten horen.

Helemaal op het eind van de redevoering, in paragraaf 78, maakt Cicero voor het laatst een opmerking over de mogelijke incest tussen Clodius en Clodia. Hij is hier in de afrondende fase van zijn betoog en benadrukt nogmaals voor de rechters het feit dat Caelius slechts wordt aangeklaagd vanwege de wrok en passies van één vrouw, die samen met haar broer en echtgenoot (*cum suo coniuge et fratre*) ervoor zorgt dat Caelius' eer de kop wordt ingedrukt. Het

¹²⁹ Wiseman (1985), 85.

¹³⁰ Cicero, *QFr*, 2.3.2.

¹³¹ Cicero, *Pis*, 65.

leuke aan dit fragment is dat Cicero eigenlijk terloops vermeldt dat hij Clodius en als de broer en als de echtgenoot van Clodia ziet. Hij hoeft het alleen nog maar te noemen en de rechters weten meteen weer hoe het zat. Deze opmerking is ook meteen het laatste wat hij in de *Pro Caelio* over Clodia zegt. Ze wordt geïntroduceerd in de *Pro Caelio* als een *meretrix* en eindigt als iemand die met haar eigen broer het bed deelt.

Ook in andere geschriften dan de *Pro Caelio* laat Cicero doorschemeren dat hij de relatie tussen broer en zus niet helemaal zuiver vindt. In brieven beschrijft hij Clodia als 'koe-ogig', een epitheton dat normaal gesproken door Homerus aan de godin Hera wordt toegekend. Dit is ook een sneer in de richting van Clodia - de brieven waarin dit voorkomt zijn niet aan haar gericht. Hera was de zus van oppergod Zeus, maar ook zijn echtgenote. Door Clodia met dit epitheton te omschrijven, laat Cicero zien dat hij op dezelfde manier denkt over Clodia. Ze zou net als Hera een relatie hebben met haar eigen broer.¹³²

Cicero noemt Clodius echter niet alleen in verband met de vermeende incest tussen hem en Clodia, maar laat hem zelf ook een paar keer aan bod komen in de *Pro Caelio*. In paragraaf 17 weerlegt Cicero de verwijten die Caelius zijn gemaakt betreffende zijn gemaakte schulden en zijn uitgaven (*aes alienum, sumptus reprehensi*). Vooral het geld dat Caelius aan zijn huis zou uitgeven werd extravagant bevonden (*sumptus unius generis obiectus est, habitationis*). Volgens Cicero, die zegt dat Caelius helemaal geen schulden heeft, zijn de uitgaven van zijn woning zo hoog vanwege Clodius.¹³³ Hij zou het blok waarin Caelius woonde¹³⁴ willen verkopen en daarom is de huur enorm gestegen. Op deze manier kon Clodius het voor een betere prijs verkopen.¹³⁵

In paragraaf 60 maakt Cicero indirect opnieuw een sneer richting Clodius. In dit gedeelte van de *Pro Caelio* spreekt Cicero over Quintus Metellus, de overleden echtgenoot van Clodia. Hij prijst Metellus de hemel in, om op die manier een contrast te maken met het gedrag van Clodia. Cicero spreekt hier de hoop uit dat wanneer Metellus nog had geleefd, hij op had kunnen staan tegen zijn gek geworden neef, Clodius (*furenti fratri*). Hier laat Cicero het echter niet bij:

[...] *eum incipientem furere atque conantem sui se manu interfecturum audiente senatu dixerit.*

[...] *van wie hij [Metellus] tijdens een senaatszitting had gezegd, omdat hij [Clodius] al begonnen was en zich inspande een revolutie te veroorzaken, dat hij hem zou doden met zijn eigen hand.*

¹³² Cicero, *Att*, 2.9.1 (*quem illa βοῶπις*); 2.12.2 (*de lituis βοῶπιδος*); 2.14.1 (*quantam de colloquio βοῶπιδος*); 2.22.5 (*si tu aderis qui per βοῶπιν ex ipso intellegere possis qua fide ab illis agatur*); 2.23.3 (*sed βοῶπιδος nostrae consanguineus non mediocris terrores iacit*).

¹³³ Cicero, *Cael*, 17.

¹³⁴ Wiseman (1985), 25.

¹³⁵ Berry (2000), 252.

Cicero gaat hier verder niet op in. Net zoals bij de laatste opmerking die hij maakt over incest tussen broer en zus, vertelt Cicero ook hier heel terloops hoe hij over Clodius denkt. Hij noemt hem gestoord en laat vallen dat zijn zwager hem wilde vermoorden. Hoewel je bij deze opmerking iets meer tussen de regels door moet lezen – de naam van Clodius wordt niet genoemd – is Cicero hier zeer venijnig.

ANDERE PRIMAIRE BRONNEN

Naast Cicero zijn er nog andere bronnen voor mogelijke incest tussen Clodia en Clodius. Opnieuw spelen de gedichten van Catullus een belangrijke rol. Hij is verbitterd wanneer Clodia / Lesbia hun relatie verbroken heeft en uit die gevoelens ook. In het vorige hoofdstuk werd al duidelijk gemaakt dat ook hij vindt dat Clodia zich als een *meretrix* gedraagt, omdat er continu zoveel mannen bij haar over de vloer komen. In een ander gedicht zinspeelt ook hij op mogelijke incest tussen Clodia / Lesbia en haar broer. Hij doet dit in *Carmen* 79.¹³⁶ Catullus zegt hier dat Lesbius mooi is en dat is ook te verwachten, omdat Lesbia op mannen valt die mooier zijn dan Catullus zelf. Uit deze zin komt op de eerste plaats het ordinaire karakter van Lesbia / Clodia naar voren: ze valt blijkbaar alleen op knappe mannen, waarbij de persoonlijkheid van iemand ondergeschikt wordt gemaakt aan zijn uiterlijk. Dit blijkt uit het feit dat Catullus Lesbius als *pulcher* omschrijft. Het is logisch dat Lesbius de broer is van Lesbia, net zoals Clodius de broer is van Clodia. Dit wordt extra aannemelijk, juist omdat Catullus de aanduiding *pulcher* gebruikt.

Naast Clodia, die in dit gedicht dus wordt beticht van incest met haar eigen broer, komt ook Clodius er hier niet goed van af. In het tweede deel zegt Catullus dat Clodius hem wel mag verkopen, samen met de rest van zijn familie, maar alleen als Clodius drie mensen weet te vinden die hem willen kussen. Dit was een standaard begroeting bij mannen afkomstig uit de hogere sociale klasse. De uitspraak van Catullus is hier paradoxaal. Lesbia heeft liever Lesbius dan Catullus als partner, omdat Lesbius *pulcher* is en Catullus blijkbaar niet. Andere mensen echter hoeven Lesbius blijkbaar niet en vermijden hem. Hiermee insinueert Catullus dat Clodius aan orale seks doet, juist omdat niemand door hem gekust wil worden. Dit gedicht wordt hiermee extra schandelijk voor Clodius omdat hij er dus van wordt verdacht deze vorm van seks met zijn zus te hebben: Catullus laat doorschemeren dat niemand Clodius wil kussen vanwege deze seksuele voorkeur.¹³⁷ Als het gedicht op deze manier geïnterpreteerd wordt, lijkt het erop

¹³⁶ Lesbius est pulcher: quidni, quem Lesbia malit | quam te cum tota gente, Catulle, tua? | Sed tamen hic pulcher vendat gente Catullum - | si tria notorum savia reppererit. "Lesbius is mooi: waarom niet? Lesbia heeft hem blijkbaar liever dan jou samen met je hele familie, Catullus. Maar laat deze knappe jongen eens Catullus met zijn familie verkopen – als hij drie kussen van bekenden kan vinden."

¹³⁷ Green (2005), 259.

dat *pulcher* de bijnaam was van Lesbius / Clodius en dat Catullus op deze manier laat zien dat hij Lesbia / Clodia ervan verdenkt incest te plegen met hem. Bij de interpretatie echter van de gedichten van Catullus moet steeds in het achterhoofd gehouden worden dat hij, net als Cicero, niet als doel had de waarheid op te schrijven, dus wat hij geschreven heeft kan niet zonder meer als waarheid worden aangenomen. Aan de andere kant kunnen we er wel vanuit gaan dat de relatie tussen Clodia en Clodius meer was dan slechts een hechte band tussen broer en zus, omdat meerdere bronnen uit die tijd er melding van maken. Het is onwaarschijnlijk dat zowel Cicero als Catullus de zinspelingen op incest verzonnen hebben, onafhankelijk van elkaar.

Naast Catullus en Cicero maakt ook Plutarchus melding van incest tussen Clodius en Clodia. Hij doet dit in de biografie die hij over Cicero heeft geschreven. In het stuk waarin hij deze incest naar voren brengt, weidt hij uit over de relatie tussen Cicero en Clodius. Plutarchus zegt dat Clodius een seksuele relatie onderhield met twee van zijn zussen, Tertia en Clodia. Plutarchus meldt hierbij dat Clodia op dat moment ook nog getrouwd was met Metellus Celer. Hij voegt hieraan toe dat Clodia als bijnaam *Quadrantaria* had, “vierstuiverhoer”, omdat ze iedereen in haar huis toeliet. Het is dus aannemelijk dat deze bijnaam bekend was in Rome, anders had Cicero zelf er ook weinig effect mee gehad, wanneer hij Clodia zo noemde.¹³⁸

Het feit dat Plutarchus de incestueuze relatie tussen Clodius en Clodia *en passant* noemt, kan betekenen dat dit een welbekend iets was in Rome. Hij hoeft niet de tijd te nemen om dit uit te leggen of eventuele bronnen te vermelden. Dit wordt extra versterkt omdat Plutarchus ook zegt dat dit “in het algemeen werd aangenomen”.¹³⁹ Het is bij Plutarchus interessant dat hij de incest in een andere context noemt: Cicero en Catullus gebruiken beiden het argument om Clodia als een immoreel persoon af te schilderen, maar Plutarchus zet het juist in om Clodius zwart te maken. Hij noemt Clodia in het stuk verder ook niet meer. Clodius daarentegen wordt neergezet als een persoon die kwaad in de zin had jegens zijn zussen en is aangeklaagd wegens roekeloosheid, omkoping, ontucht met vrouwen en meened.¹⁴⁰ Het verschil in context maakt de aantijging van incest geloofwaardiger, omdat het niet slechts wordt gebruikt om Clodia te beledigen. Ook de andere helft van de relatie, Clodius, wordt hiermee aangepakt.

Een tweede reden waarom de versie van Plutarchus belangrijk is, is omdat hij met een ander doel en publiek voor ogen de biografie heeft geschreven. Historici en biografen willen dichter bij de waarheid zitten dan dichters en advocaten. Hij is dus betrouwbaarder dan Cicero en Catullus. Hoewel Plutarchus waarschijnlijk het scheldwoord *quadrantaria* van Cicero heeft gekopieerd, geeft hij toch ook nieuwe informatie. Hij noemt nog een zus van Clodia, Tertia, met wie Clodius ook een seksuele relatie gehad zou hebben. Het is onduidelijk of Cicero ook afwist van de vermeende relatie tussen Clodius en zijn zus Tertia. Nu valt hij namelijk alleen Clodia aan

¹³⁸ Zie hiervoor hoofdstuk 1, blz. 15.

¹³⁹ Plutarchus, *Cic*, 29.4: πολλή δ' ἦν δόξα καὶ ταῖς ἄλλαις δυσὶν ἀδελφαῖς πλησιάζειν τὸν Κλώδιον.

¹⁴⁰ Plutarchus, *Cic*, 29.

met haar relatie met Clodius, maar dit zou echter overtuigender zijn als blijkt dat de hele familie het niet zo nauw nam met hun kuisheid. Als het waar is wat Plutarchus zegt, is dit nog schadelijker voor Clodia. Niet alleen pleegt ze zelf incest met haar broer, ze vindt het blijkbaar ook geen probleem dat Clodius dit ook doet bij haar zus. Bij de vermelding van Plutarchus moet wel rekening gehouden worden met het feit dat hij een biografie schreef over Cicero en niet over Clodius: hij kan daarom geneigd zijn andere mensen slechter te beschrijven dan ze waren om Cicero beter uit de verf te laten komen. Dit doet echter niets af aan het feit dat drie bronnen, onafhankelijk van elkaar, melden dat er incest gepleegd werd in de familie Clodius. De waarheid kan hier dus niet ver vanaf liggen.

SECUNDAIRE LITERATUUR

In de secundaire literatuur is men er in het algemeen over eens dat er inderdaad een incestueuze relatie tussen Clodius en Clodia bestond. Cicero zou dit niet alleen hebben genoemd om Clodia nog meer als onbetrouwbaar af te schilderen, maar het zou ook bedoeld zijn als sneer naar haar broer Clodius, om de rechters te laten zien dat niet alleen Clodia, maar de hele familie niet deugde. Dit zou het voor de rechters aannemelijker maken dat Clodia door en door slecht is.

Ook op religieus gebied deugde de familie Clodii niet. De rechtszaak, die op 4 April werd gevoerd, vond plaats op de dag van de *Ludi Megalenses*, spelen die onder de verantwoordelijkheid vielen van Clodius. Het feit dat Clodia zoveel moeite doet om Caelius aangeklaagd te krijgen op een religieuze feestdag laat namelijk volgens Cicero zien dat ze weinig opheeft met de goddelijke connotaties van de Spelen. Het is dan ook niet de eerste keer dat een familielid van de Clodii een traditionele, religieuze feestdag heeft verstoord. In 62 voor Christus, tijdens de viering van de *Bona Dea* feesten, heeft Clodius geprobeerd om verkleed als vrouw toch binnen te komen. In 58 voor Christus heeft Clodius, zo vertelt Cicero in de *Pro Sestio*, het heiligdom van Magna Mater in Pessinus ontheiligd door het ambt van priester te verkopen aan de onbekwame en ongeschikte Brogitarus.¹⁴¹ De *Pro Sestio* werd een maand voor de *Pro Caelio* uitgesproken. Cicero maakte er dus werk van het publiek te laten weten dat de Clodii het niet zo nauw namen met de religieuze vieringen in Rome: door aan het begin van de *Pro Caelio* te laten weten dat opnieuw iemand van de Clodii voor de rechters een feestdag verpestte, herinnerde Cicero de rechters eraan dat dit al eerder was gebeurd. Het is in dit geval extra schrijnend omdat Clodia alle aandacht naar zich toe weet te trekken met deze rechtszaak op de dag dat eigenlijk de schijnwerpers gericht waren op Clodius en zijn Spelen. Hier laat de familie Clodii opnieuw zien dat eerbied voor Romeinse feestdagen niet hoog in het vaandel staat, zelfs niet wanneer deze onder de verantwoordelijkheid vallen een familielid.

¹⁴¹ Cicero, *Ses*, 56.

Dit is mijns inziens ook de reden waarom Cicero, wanneer hij spreekt als Appius Claudius Caecus, Quinta Claudia noemt. Zij was degene die het schip met daarop het beeld van Magna Mater vrij wist te trekken uit het slop en hierdoor als zeer kuis te boek kwam staan. Cicero schetst zo een groot contrast met de verschillende familieleden, zonder dit expliciet te benoemen. De rechters wisten echter wel wat hij bedoelde: aan de ene kant staan Clodia en Clodius, die het niet zo nauw nemen met de (religieuze) feestdagen in Rome en deze zelfs misbruiken om iemand voor het gerecht te krijgen. Aan de andere kant staan de oudere, wel eerbiedwaardige Clodii, zoals de Claudiae en Appius Claudius Caecus zelf. Cicero laat op deze manier aan de rechters zien hoe het ook kon zijn, waarmee hij het gedrag van Clodius en Clodia extra veroordeelt.

Hierboven is *carmen* 79 van Catullus beschreven. Hoewel er over de incestueuze relatie an Clodia en Clodius consensus heerst, wordt dit gedicht niet altijd gezien als een van de bewijzen daarvoor. Butrica redeneert dat de clou van het gedicht niet over de incest gaat, maar stelt dat de nadruk juist wordt gelegd op het feit dat Clodius door zijn eigen sociale klasse wordt vermeden.¹⁴² Bush en Cerutti gaan een stap verder en stellen dat de opmerking die Cicero maakt in de *Pro Caelio* (*cum istius mulieris viro – fratre volui dicere*) niet op Clodius slaat, maar op Metellus Celer, de overleden echtgenoot van Clodia. Dit komt volgens hem omdat het woord *frater* ook “minnaar”, “echtgenoot” of “neef” kan betekenen.¹⁴³

Een andere lezing wijst echter uit dat deze drie gebruiken van het woord *frater* niet zo geïnterpreteerd kunnen worden.¹⁴⁴ De eerste manier van het gebruik van het woord *frater* was naast de betekenis van “broer” ook “neef”. Hier kan dat echter niet zo worden opgevat: Metellus Celer was de echtgenoot (*vir*) van Clodia, niet haar *frater*. Cicero spreekt nooit op deze manier over Celer. Het gaat dus te ver om deze zin als een *double entendre* op te vatten: het noemen van *frater* haalt juist de aandacht weg van Metellus Celer en vestigt deze op Clodius.

De woorden die onmiddellijk na Cicero's *correctio* (*fratre volui dicere*) komen, *semper hic erro* (hierin vergis ik me nu altijd) laten ook zien dat de passage niet op Metellus Celer kan slaan. Op het moment van deze rechtszaak was hij namelijk al een paar jaar overleden. Het zou wel erg vreemd zijn als Cicero daarvan nog steeds niet op de hoogte is. Hij zou zichzelf dan bij het publiek in één klap ongeloofwaardig hebben gemaakt, terwijl hij dat juist probeerde te doen bij Clodia. Ditzelfde publiek zou op zijn beurt nooit aan Metellus Celer hebben gedacht, juist omdat hij al drie jaar overleden was. Daarnaast zou het op zijn minst opmerkelijk zijn als Cicero wél Metellus had bedoeld.

De context van de uitspraak is van groot belang. Cicero spreekt over de *inimicitiae* tussen hem en de *viro/fratre* (*quod quidem facerem vehementius, nisi intercederent mihi inimicitiae cum*

¹⁴² Butrica (2002), 513-518.

¹⁴³ Bush en Cerutti (1986), 37-39.

¹⁴⁴ Wilson (1988), 207-211.

istius mulieris viro – fratre volui dicere). Deze zin toont mijns inziens duidelijk aan dat de vijandige relatie slaat op Cicero zelf en de man dan wel broer van Clodia. Cicero's slechte relatie met Clodius was niet onbekend in Rome; dit is opnieuw een argument waarom het publiek niet aan Metellus Celer gedacht zou hebben wanneer Cicero deze grap maakte. Door de openlijke vijandigheid tussen Cicero en Clodius is daarom deze uitspraak niet als dubbelzinnig op te vatten: deze vijandschap bestond niet tussen Cicero en Metellus Celer. Integendeel, Cicero spreekt zelfs over hoezeer hij Celer waardeert en respecteert. Cicero omschrijft hem als een *clarissimi ac fortissimi viri patriaeque amatissimi, qui simul ac pedem limine extulerat omnes prope cives virtute, gloria dignitate superbat*, een zeer beroemde en zeer dappere man, die erg van zijn vaderland houdt en slechts voet over de drempel hoeft te zetten, om al bijna iedereen te overtreffen met zijn deugden, wat laat zien dat hij zijn roem waardig is.¹⁴⁵ Deze zin is zeker niet sarcastisch bedoeld door Cicero, omdat hij hier een contrast schetst tussen Clodia en de meer voortreffelijke leden van haar familie. Het feit dat Cicero in de persoon van Appius Claudius Caecus deze woorden uitspreekt doet hier niets aan af. Later in de *Pro Caelio* roemt Cicero opnieuw het goede karakter van Metellus Celer.¹⁴⁶ De *inimicitiae* waar Cicero over spreekt in relatie met de *viro/fratre* kunnen dus niet op Metellus Celer slaan: Clodius is daarom de enige die hiervoor in aanmerking kan komen.

Toch mag niet zonder meer worden aangenomen dat Clodia een incest plegende *meretrix* was, ondanks het hardnekkige gerucht dat ze met veel mannen het bed heeft gedeeld.¹⁴⁷ Het bronmateriaal besproken in het vorige hoofdstuk getuigt hiervan. Waar in het vorige hoofdstuk duidelijk werd dat Cicero het gedrag van Clodia overdrijft, is dit moeilijker vast te stellen bij de aantijging dat zij in een incestueuze relatie is verwickeld met haar broer. Hoewel het moeilijk is te achterhalen of deze relatie inderdaad bestond, maken toch meerdere bronnen, onafhankelijk van elkaar, melding van incest tussen broer en zus. Dit maakt het voor mij aannemelijk dat Clodius en Clodia inderdaad meer waren dan slechts broer en zus. De drie opmerkingen die Cicero maakt over incest passen perfect bij de techniek die hij door de hele redevoering heen toepast: hij wil Clodia zo schandelijk en ongeloofwaardig mogelijk neerzetten.

Cicero speelt waarschijnlijk handig op al bestaande geruchten rond incest over Clodia en Clodius, zonder hiervoor bewijsmateriaal aan te leveren. Als deze geruchten al de ronde deden, maakte het voor het publiek niets uit of ze nu waar waren of niet. Aan hen zou zeker een hilarisch reactie onttrokken worden. Het feit dat Cicero zo terloops toespelingen maakt op incest laat ook zien dat het publiek al op de hoogte moest zijn geweest en dat er inderdaad roddels waren verspreid over Clodius en Clodia in Rome. Als dit niet het geval was, werden Cicero's opmerkingen niet begrepen en werd zodoende het effect dat hij wilde bereiken niet behaald. Het

¹⁴⁵ Cicero, *Cael*, 34.

¹⁴⁶ Cicero, *Cael*, 59-60.

¹⁴⁷ Zarker (1973), 107.

is dus logischer dat Cicero handig gebruikt maakt van de al bestaande geruchten over Clodia en Clodius dan dat hij zelf met de insinuatie van incest komt.

Hij versterkt met zijn terloopse opmerkingen dus in feite het beeld van Clodia dat al bestond bij het publiek. Dat is ook de retorische kracht van de insinuaties over incest: hij hoeft het niet expliciet te benoemen om het gewenste effect te bereiken, hij speelt slechts handig in op de al circulerende roddels over Clodia en Clodius. Omdat het publiek – en wellicht ook de rechters – op deze manier gesterkt worden in hun beeld van Clodia en haar broer, blijven de opmerkingen van Cicero hangen en bereikt hij het gewenste effect: Clodia zo ongeloofwaardig mogelijk afschilderen.

HOOFDSTUK 3

In de vorige twee hoofdstukken is aangetoond dat Cicero een bepaald beeld schetst van Clodia's karakter om haar zo ongeloofwaardig mogelijk te maken. In dit laatste hoofdstuk wordt onderzocht op welke manier deze tactiek van Cicero van pas komt bij de behandeling van de twee aanklachten tegen Caelius. Als eerste spreekt Cicero over de moord op Dio en daarna gaat hij dieper in op de poging tot vergiftiging van Clodia. Met name deze laatste aanklacht wordt uitgebreid besproken door Cicero. Caelius zou Clodia hebben willen vergiftigen omdat zij afwist van zijn betrokkenheid bij de moord op Dio. Hiervoor had Caelius een doosje vergif klaargemaakt, dat aan de slaven van Clodia overhandigd zou worden in een badhuis. Dit gebeurt allemaal op een onhandige en - volgens Cicero - ongeloofwaardige manier. Het feit dat de rechters net al die tijd geluisterd hebben naar een uiteenzetting over de *meretrix* Clodia, komt Cicero hier uitstekend van pas: de rechters zouden niet geneigd zijn Clodia's versie van het verhaal te geloven.

MOORD OP DIO

De zaak van de moord op Dio is één van de aanklachten die Cicero moet weten te pareren. Caelius wordt ervan beschuldigd geld te hebben geleend van Clodia, waarmee hij de slaven van Lucius Luceius zou hebben willen omkopen om Dio om het leven te brengen. Dio verbleef namelijk in het huis van deze Luceius. Cicero gelooft dit echter niet, omdat er teveel zaken rondom deze overdracht in het duister zijn gebleven:

*Ubi sit congressus cum servis Luccei Caelius; si per se, qua temeritate? si per alium, per quem?*¹⁴⁸

Waar heeft Caelius de slaven van Luceius ontmoet; als hij er zelf is heengegaan, hoeveel lef had hij dan wel niet? Als hij een ander heeft gestuurd, wie dan?

Hij kan zich niet voorstellen dat Caelius zo overmoedig is geweest dat hij zelf de slaven van Luceius ontmoette. Het risico om betrappt te worden is te groot. Cicero formuleert dit op zo'n manier dat er maar één antwoord voor de hand ligt: Caelius heeft het dus niet zelf gedaan. Er is echter ook niemand anders, volgens Cicero, die het geld aan de slaven van Luceius heeft overhandigd. De hele situatie is dus niet logisch:

¹⁴⁸ Cicero, *Cael*, 53.

*Non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi malefici spes, non ratio ulla, non vestigium maximi facinoris reperietur.*¹⁴⁹

Geen motief, geen plaats, geen mogelijkheid, geen medeplichtige, geen hoop om de misdaad uit te voeren, of om te verhullen, geen enkel uitgewerkt plan, geen spoor van deze zeer grote misdaad zal aan het licht komen.

De tekst in deze passage laat zien dat Cicero absoluut geen aanleiding ziet om de beschuldiging van de aanklagers te geloven: hij praat hier de rechters in een spagaat door hun maar één mogelijke verklaring voor te leggen. Hij had ook zijn punt kunnen maken zonder bij elk afzonderlijk deel van deze lange opsomming *non* kunnen zetten: dan was de zin nog steeds negatief geweest. Hij kiest er echter voor om *non* elke keer te herhalen en hij zou tijdens het spreken waarschijnlijk steeds de nadruk op dit woord hebben gelegd. Bij het publiek galmt op die manier telkens weer het woordje *non* in de oren, als een soort mantra.¹⁵⁰

Nadat hierna de getuigenis van Lucius Luceius wordt voorgelezen¹⁵¹, laat Cicero deze aanklacht rusten, maar pas na nogmaals te hebben benadrukt dat er absoluut geen spoor van deze misdaad te vinden is (*nulla suspicio est, in re nihil est argumenti, in negotio quod actum esse dicitur nullum vestigium sermonis, loci, temporis; nemo testis, nemo conscius nominatur*). Cicero doet hier hetzelfde als bij zijn vorige opsomming: hier legt hij opnieuw de nadruk op ontkennende woorden: *nulla, nullum* en *nemo*.

Omdat er geen basis te vinden is voor enige betrokkenheid van Caelius bij de moord op Dio, trekt Cicero al snel de conclusie dat Clodia hierachter moet zitten. Hoewel hij haar niet bij name noemt, is het duidelijk dat zij wordt bedoeld:

*Totum crimen profertur ex inimica, ex infami, ex crudeli, ex facinerosa, ex libidinosa domo.*¹⁵²

De gehele misdaad komt voort uit een vijandig, berucht, wreed, misdadig en losbandig huis.

Gezien de eerdere beledigingen aan het adres van Clodia bestaat er geen twijfel over dat Cicero op haar doelt in deze zin,¹⁵³ die wederom als een krachtige opsomming is geformuleerd. Daarnaast spoort Cicero hier expliciet aan om de kwade vrouw van dit huis niet te geloven: zij

¹⁴⁹ Cicero, *Cael*, 53.

¹⁵⁰ Zie hiervoor ook Cicero, *de Inventione*, 2.50-1.

¹⁵¹ Van deze getuigenis is helaas niets meer over.

¹⁵² Cicero, *Cael*, 55.

¹⁵³ Zie hiervoor ook hoofdstuk 1, 23-28.

heeft deze aanklacht verzonnen omdat ze boos is (*temeraria, procax, irata mulier finxisse crimen – een vermetele, schaamteloze, woedende vrouw heeft een aanklacht verzonnen*). Ook hier past Cicero weer een opsomming toe. Door dit systematisch een aantal keer achter elkaar toe te passen, dreunen al deze negatieve termen door bij publiek en rechters. Cicero kan op deze manier precies de nadruk leggen op het negatieve aspect van deze aanklacht: de betrokkenheid van de schandelijke Clodia en het gebrek aan bewijs (*non, nullum, nemo*) voor Caelius' medeplichtigheid.

Het is opvallend dat Cicero deze aanklacht maar zo kort beschrijft. Zijn weerlegging beslaat niet meer dan zes paragrafen, veel minder dan de andere onderwerpen die hij aanstipt. Het is voor zijn lijn van argumentatie ook niet noodzakelijk om de precieze omstandigheden te achterhalen: het volstaat om alleen de focus te leggen op de relatie tussen Clodia en Caelius. Het enige waar hij bij deze aanklacht dieper op ingaat is de vraag hoe Caelius aan het geld gekomen is om de slaven van Luceius om te kunnen kopen. Cicero doet hier alsof hij dieper ingaat op de daadwerkelijke aanklacht, maar in feite focust hij alleen op de relatie tussen Clodia en Caelius. Hij danst als het ware om de aanklacht heen. Hij weet de jury te verwarren zonder zich negatief uit te laten over Caelius, slechts over Clodia. Het is noodzakelijk te begrijpen dat deze relatie de zaak voor Cicero moeilijk maakt: hij wil aan de ene kant Clodia ongeloofwaardig maken, maar hij mag in dat proces niet ook Caelius meesleuren.

De uitdaging voor Cicero is om de relatie tussen Clodia en Caelius onder een vergrootglas te leggen, maar te voorkomen dat naast Clodia ook Caelius negatief uit deze vertelling komt. Dat is lastig omdat hij Clodia zo belachelijk maakt dat men gaat veronderstellen dat iedereen die met haar in aanraking komt ook niet deugt. Cicero wijt veel van Caelius' daden aan zijn jonge leeftijd en benadrukt het feit dat hij altijd in de buurt van Cicero zelf of Crassus was. Tussen de regels door laat Cicero wel blijken dat Caelius regelmatig contact had met Clodia, maar hij geeft het pas echt toe in de *peroratio*:

*Fama adolescentis paululum haesit ad metas notitia nova mulieris et infelici vicinitate et insolentia voluptatum.*¹⁵⁴

De roem van de jongeman [Caelius] bleef een beetje steken bij dit keerpunt [van zijn leven] vanwege zijn nieuwe kennismaking met een vrouw en de ongelukkige nabijheid [van hun huizen] en zijn onwennigheid met genotzucht.

De affaire is noodzakelijk voor Cicero's strategie, maar aan de andere kant wordt hij ook door deze affaire aan banden gelegd. Hij kan niet zo vrijelijk spreken als hij wellicht zou willen, omdat

¹⁵⁴ Cicero, *Cael*, 75.

hij moest vermijden dat de reputatie van Caelius in het geding zou komen door zijn betrokkenheid met de affaire. Daarom moet hij continu eromheen praten, om verwarring te creëren bij zowel de rechters als de tegenpartij en zo geen kwalijke uitspraken te doen over Caelius. Dit is een delicate dans, die Cicero tot een goede uitvoering brengt.

DILEMMA

Craig laat zien dat Cicero op een briljante wijze de gebeurtenissen vertelt aan de jury, waardoor – wederom – de werkelijke aanklacht wordt vergeten. Degenen die voor het eerst de redevoering horen of lezen, zijn meteen overtuigd. Cicero legt de hele zaak logisch uit, waardoor het niet anders kan of hij moet gelijk hebben. De argumentatietechniek die hij daarvoor gebruikt heet het dilemma. Op verschillende plekken in zijn *Pro Caelio* zet hij twee mogelijke versies tegenover elkaar, wanneer hij een stelling wil bewijzen. Door deze twee situaties zo rationeel mogelijk te poneren en te impliceren dat zijn versie de meest logische en daarom de enige mogelijke is, moeten de rechters hem wel gelijk geven. Cicero past dit maar liefst acht keer toe in zijn redevoering, en zeven daarvan komen voor in het tweede deel van de speech, waar hij ingaat op de aanklachten tegen Caelius. Zo blijven deze dilemma's nog vers in het geheugen van de rechters en heeft Cicero meer kans dat ze ook daadwerkelijk zijn versie van de gebeurtenissen aannemen. Het helpt hem hier de zaak te winnen, zo redeneert Craig.¹⁵⁵

Caelius vrijpleiten was erg precair werk, omdat Cicero iedere politieke implicatie in de zaak wilde vermijden. Hij zou mede daarom niet op de daadwerkelijke aanklachten in zijn gegaan, en Crassus ook niet. Crassus sprak als tweede, na Caelius. Zowel Crassus als Cicero wilde niet het risico lopen om Pompeius tegen zich in het harnas te jagen.¹⁵⁶ Clodia was het perfecte alternatief voor Cicero. Hij kon op die manier de politieke omstandigheden vermijden en hoefde ook niet diep in te gaan op die dingen die Caelius had gedaan: hij schoof alles af op Clodia en door zijn slimme dilemma's voor te leggen aan de rechters zorgde Cicero ervoor dat hij op die manier zijn gelijk kon halen.

Daarom richt Cicero zich op de relatie tussen zijn cliënt en de vrouw die volgens hem achter de aanklacht zat. Caelius en Clodia zouden een relatie hebben gehad, die Caelius beëindigd zou hebben. Het einde van deze relatie bracht volgens Craig drie verschillende gevolgen met zich mee.¹⁵⁷ Ten eerste gaf het Clodia een motief om te liegen over Caelius, gezien de wrok die ze tegen hem koestert. Daarnaast gebruikte Cicero het einde van de relatie als bewijs dat Clodia een *meretrix* is, dus daarom ook niet te vertrouwen en ten slotte gaf het Cicero de mogelijkheid om de hele aanval op Caelius af te doen als een wraakactie door Clodia, juist omdat Caelius hun relatie beëindigd heeft. Omdat hun relatie én het einde daarvan een publiek

¹⁵⁵ Craig (1989), 314.

¹⁵⁶ Zie hiervoor hoofdstuk 1, 30-2.

¹⁵⁷ Craig (1989), 316.

geheim was, kon dit worden ingezet door Cicero. Het publiek zou aan zijn lippen hangen: ze wisten ongeveer wat er aan de hand was, maar het werd pas echt interessant als hij met sappige details zou gaan strooien, helemaal als die in het nadeel zouden zijn van Clodia. De aanklagers hebben geen gebruik gemaakt van deze situatie: ze wilden voorkomen dat ze onbedoeld iets negatiefs over Clodia zouden zeggen. Omdat Clodia ook nog als getuige gehoord moest worden, zou dit verkeerd kunnen uitpakken.

Cicero legt de rechters steeds een situatie voor, waarvan het lijkt alsof hij deze op een logische manier analyseert. Als deze situatie echter nader bekeken wordt, wordt duidelijk dat Cicero zijn eigen kijk aan de toehoorder opdringt, die dan al in de val van een ogenschijnlijk logische redenering gevangen zit. De eerste situatie hiervan komt al voor bij de vermaning van Appius Claudius Caecus en de woorden van Clodius, beide gericht aan Clodia. Cicero vormt hier (§34) zijn eigen versie van de relatie tussen Caelius en Clodia, maar door de woorden in de mond van iemand anders te leggen, neemt hij er zogenaamd ook meteen weer afstand van. Hij legt Clodia het volgende dilemma voor:

Cur aut tam familiaris huic fuisti ut aurum commodares, aut tam inimica ut venenum timeres?

Waarom was je zo goed bevriend met hem dat je hem geld leende, of zo vijandig dat je vergif vreesde?

Aan deze uitspraak is te zien dat Cicero, bij monde van Appius Claudius Caecus, denkt dat geen andere situatie mogelijk is: ofwel Clodia stond op goede voet met Caelius, ofwel Caelius wilde haar dood hebben. Door te spreken als Clodia's voorvader, maakt Cicero duidelijk dat hijzelf niet de enige kan zijn die zo over de relatie van Clodia en Caelius denkt. Cicero geeft ook de rechters geen ruimte om na te denken over deze uitspraak, die uit zichzelf zo logisch klinkt dat ze er wellicht niet te lang bij stilstaan. Ook zij zouden menen dat dit een vreemde situatie is: zo maakt Cicero de zaken van het geld en vergif tot een oversimplificatie: ofwel Clodia en Caelius waren zo goed bevriend dat Clodia hem het goud gaf, ofwel ze haatten elkaar waardoor Clodia vergif vreesde. Er is geen ruimte voor een middenweg in Cicero's redenering. Hij stoomt meteen door, zonder dieper op dit dilemma in te gaan, waardoor ook het publiek en de rechters geen tijd hebben om dit te analyseren. Cicero gaat na bovenstaande uitspraak verder met de uitstekende achtergrond van Clodia: meerdere van haar voorvaderen waren consul geweest (*non patrem tuum videras, non patruum, non avum, non proavum, atavum audieras consules fuisse?*).

Nadat hij Appius tegen Clodia heeft laten spreken, legt Cicero zelf Clodia een dilemma voor:

*Aut diluas oportet ac falsa esse doceas aut nihil neque crimini tuo neque testimonio credendum esse fateare.*¹⁵⁸

Je moet het [Clodia's losbandige levensstijl] ofwel ontkrachten en aantonen dat het niet waar is, ofwel je moet bekennen dat noch de aanklacht noch jouw getuigenis geloofd moeten worden.

Als Clodia vond dat de zaken rondom Caelius belangrijk genoeg waren om voor de rechter brengen, moet ze kunnen ontkennen dat haar eigen schandelijke levensstijl waar is. Als ze dit niet kan, heeft ze geen poot om op te staan. Dan beschuldigt ze Caelius namelijk van zaken waar ze zich zelf ook mee bezig houdt en valt de aanklacht daarmee om. Als deze zaken wel waar zijn, moet ze bekennen dat ze Caelius niet kan beschuldigen van eenzelfde losbandige manier van leven omdat ze zichzelf daar ook schuldig aan maakt. Wat Clodia ook bekent, ze zal in ieder geval haar geloofwaardigheid verliezen en dat is precies wat Cicero probeert te bewerkstelligen. Hij geeft haar niet de mogelijkheid om alles te ontkennen, om te stellen dat zij helemaal niet degene is die achter de rechtszaak tegen Caelius zit. Omdat Cicero dit als vanzelfsprekend veronderstelt, volgen de rechters waarschijnlijk ook zijn redenering. Cicero schept op deze manier de illusie dat Clodia er hoe dan ook slecht uit komt, en Caelius dus goed. Het enige wat Clodia kan ontkennen in dit dilemma is haar manier van leven. Als ze dit ontkent, zou ze volgens Cicero zeggen dat ze Caelius wel van deze manier van leven kan beschuldigen. Daarmee zou Clodia toegeven dat ze wel achter de aanklacht zit. Cicero praat haar hier in een spagaat.

Het volgende dilemma dat Cicero de rechters voorlegt is in paragraaf 50. Dit dilemma komt in grote lijnen overeen met het vorige. Cicero zegt niet expliciet op welke manier Clodia en Caelius met elkaar verbonden waren, maar in plaats daarvan probeert hij alles af te schuiven op Clodia. Er is opnieuw geen middenweg in te ontdekken. Cicero heeft inmiddels duidelijk gemaakt dat hij Clodia als niets meer dan een *meretrix* ziet. Hij laat dan vervolgens de keuze aan Clodia zelf: als zij niet de soort vrouw is waar Cicero haar van beschuldigt, wat voor relatie had ze dan met Caelius? Is ze wel zo'n vrouw, waarom beschuldigt ze hem dan van deze manier van leven? Ze is immers zelf ook schuldig aan een dergelijke levensstijl (*ea si tu non es, sicut ego malo, quid est obiciant Caelio? Sin eam te volunt esse, quid est cur crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus?*)

Door de jury deze 'logische' keuzes voor te leggen, benadrukt Cicero dat Clodia een ongeloofwaardige vrouw is – grenzend aan een *meretrix* -, en dus ook als getuige niet serieus genomen kan worden. Dit was belangrijk, want Clodia moest nog worden gehoord: prostituees

¹⁵⁸ Cicero, *Cael*, 35.

werden in hun getuigenis niet serieus genomen.¹⁵⁹ Cicero wil haar daarom voor haar verslag al afschrijven als een ongeloofwaardige en hypocriete *meretrix*.¹⁶⁰

Daarom doet Cicero dan ook zoveel moeite om Clodia als een *meretrix* af te schilderen voordat hij bij de daadwerkelijke aanklachten belandt, of beter gezegd, doet alsof hij de daadwerkelijke aanklachten *gaat* behandelen. Craig laat zien dat Cicero hier omheen weet te walsen om zo nog meer de jury te verwarren zonder zich negatief uit te laten over Caelius.

DILEMMA BIJ DE MOORD OP DIO

De zaak van het goud dat Caelius van Clodia zou hebben geleend, is hierbij eer belangrijk voor Cicero's argumentatie, omdat Clodia de enige getuige was van de overdracht van het geld dat ze aan Caelius zou hebben gegeven. Het was haar eigen geld en er kwamen geen slaven bij de overdracht te pas. Het dilemma dat Cicero hier stelt, herhaalt hij drie keer op verschillende manieren, maar elke keer is er dezelfde formule in te ontdekken. Cicero vraagt zich af of Clodia wist voor welk doel ze geld gaf aan Caelius. Als ze dit niet wist, waarom leende ze dan het goud uit aan Caelius? Als hij het wel aan haar had verteld, dan was zij medeplichtig bij deze misdaad (*Si non dixit, cur dedit? Si dixit, eodem se scelere devinxit*.¹⁶¹). De aanklagers zeiden dat Caelius aan Clodia had verteld dat hij het goud nodig had voor spellen of gokpraktijken.¹⁶² Maar Cicero gelooft dit niet. Als Clodia inderdaad op zulke vertrouwelijke voet stond met Caelius, zoals de aanklagers impliceren, dan had hij haar zeker uitgelegd waarom hij haar goud nodig had. Als hij echter niet zo'n goede relatie had met Clodia, dan had zij het geld nooit aan hem gegeven. Cicero's conclusie gaat als volgt: Clodia had een goede relatie met Caelius, dus ze vertrouwde hem genoeg om hem geld te lenen en daarom moet ze geweten hebben waar dat geld voor bedoeld was. Als Caelius het haar niet wilde vertellen, dan zou Clodia hem dat goud namelijk nooit gegeven hebben:

*Si tam familiaris non erat, non dedit. Ita si verum tibi Caelius dixit, o immoderata mulier, sciens tu aurum ad facinus dedisti ; si non est ausus dicere, non dedisti.*¹⁶³

Als hij niet zo'n goede vriend was, heeft ze het niet gegeven. Dus als Caelius tegen jou de waarheid heeft gesproken, onbeteugeld mens, dan heb jij bewust het geld gegeven voor een misdaad; want als hij het niet durfde te zeggen, heb jij het ook niet gegeven.

¹⁵⁹ Zie hiervoor hoofdstuk 1, 30.

¹⁶⁰ Craig (1989), 321.

¹⁶¹ Cicero, *Cael*, 52.

¹⁶² Cicero, *Cael*, 53.

¹⁶³ Ibidem.

Wat opvallend is in deze argumentatie is dat Cicero veronderstelt dat Caelius inderdaad geld heeft aangenomen van Clodia. Hoewel dit op het eerste gezicht een schadelijke aantijging lijkt te zijn voor zijn cliënt, lost Cicero dit handig op: hij draait de rollen om en maakt van Clodia de schuldige in plaats van Caelius. Caelius komt eigenlijk weinig voor in zijn argumentatie en verdwijnt naar de achtergrond. In plaats van expliciet Caelius vrij te pleiten, draait Cicero het om en probeert Clodia te beschuldigen. Het is Clodia om wie het allemaal draait. Het komt door haar gebrek aan integriteit dat ze het geld heeft geleend aan Caelius en dus is zij schuldig. Cicero laat het publiek en de rechters geen keus voor de gulden middenweg: ofwel Clodia en Caelius hadden een goede relatie (en was Clodia dus medeplichtig) of ze hadden geen goede relatie, en had Clodia dus nooit geld geleend aan Caelius. Clodia komt dus hoe dan ook slecht naar voren.

Hoewel Cicero heel handig gebruikt maakt van deze dilemma's, laat deze techniek tegelijkertijd zien dat hij in een lastige situatie zat. Caelius is niet de hoofdpersoon in zijn argumentatie, wat er op kan duiden dat ook Cicero twijfels had bij mate waarin zijn cliënt betrokken was geweest bij de misdaden waarvan hij werd beschuldigd. Hoewel Cicero probeert Clodia zo ongeloofwaardig mogelijk te maken, pleit hij Caelius niet vrij. Hij probeert de aandacht van hem af te leiden, zonder daadwerkelijk te zeggen dat Caelius onschuldig is en niets met al deze aanklachten te maken heeft. Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat Caelius wel degelijk betrokken kan zijn geweest bij deze misdaden. Als dat overduidelijk niet het geval was, had Cicero dat zonder twijfel gezegd en aangetoond met bewijsmateriaal. Het is echter de vraag of de rechters hier ook doorheen zagen: het is goed mogelijk dat zij door de ogenschijnlijke logica die Cicero weet aan te tonen niet verder dachten dan het dilemma dat hen werd voorgelegd.

RELATIE CLODIA EN CAELIUS

De hele redenering van Cicero rust op de aanname dat Caelius een relatie zou hebben gehad met Clodia. Zijn argumentatie wordt ondersteund door de aanname Cicero zelf zou veronderstellen dat Clodia en Caelius op zulke vertrouwelijke voet met elkaar stonden, dat hij zich niet kan indenken dat Clodia hem geld zou hebben geleend zonder te weten waar dat voor bestemd was. Het komt Cicero enorm goed uit dat Clodia en Caelius een relatie met elkaar hadden en dat deze vervolgens door Caelius is beëindigd. Dit verklaart namelijk alles. Het legt uit volgens Cicero waarom Clodia geld aan hem zou hebben geleend, maar ook waarom ze nu achter de aanklacht tegen hem zit. Ze koesterde wrok tegen Caelius omdat hij hun relatie zou hebben beëindigd. Als Caelius geen relatie met Clodia zou hebben gehad, zou de hele redevoering van Cicero in het water zijn gevallen. Dit is aanleiding voor Stroh om te denken dat Cicero de hele relatie uit zijn duim heeft gezogen om zo de zaak te kunnen winnen. Door de relatie in te zetten bij de verschillende dilemma's die hij in cirkelredeneringen aan de jury presenteert, doet hij het

voorkomen alsof Clodia achter alles zit, zowel het geld verschaffen als Caelius aanklagen. Het feit dat ze daarnaast zich ook als een *meretrix* heeft gedragen, helpt Cicero om zijn punt sterker te maken.¹⁶⁴

Deze redenering is echter op sommige punten problematisch. Als we ervan uitgaan dat Cicero inderdaad deze relatie heeft verzonnen om zijn argumentatie beter te maken, dan komen alle gebeurtenissen in een heel ander licht te staan. Als Clodia en Caelius namelijk geen relatie met elkaar hadden, dan had Clodia nooit het goud geleend aan Caelius. Als Caelius dan vervolgens geen goud had gehad, kon hij zich nooit het vergif verschaffen dat voor Dio was bedoeld. Als hij dus geen vergif had gehad, dan heeft de overdracht van dat vergif nooit plaatsgevonden. Er was immers niets om te overhandigen, want Caelius had geen geld van Clodia geleend, die daarom niet de badhuisscène had kunnen opzetten.

Daarnaast laat Cicero ons op dit punt geen middenweg: hij pleit Caelius vrij, waardoor er opnieuw twijfels ontstaan over zijn betrokkenheid. Waarom kon hij alleen geld lenen van Clodia als zij een goede relatie hadden? Net als Clodia en Cicero zelf, bij de verkoop van haar land aan de Tiber, konden ze het simpelweg afdoen als een zakelijke transactie. Voor een dergelijke deal hoefden ze niet de beste vrienden te zijn. Dan had Clodia ook niet hoeven weten waarom hij geld nodig had. Aan de andere kant, als het slechts zakelijk was, had Caelius ook van iemand anders geld kunnen lenen. Hij kiest echter toch voor Clodia: dit impliceert dat hij haar op zijn minst vertrouwde en de relatie tussen hen niet verzonnen kon zijn.

Dit zijn echter niet de enige problemen die naar voren komen bij de redenering van Stroh. Als de rechters en het publiek absoluut geen weet hadden van een relatie tussen Clodia en Caelius en Cicero dit inderdaad zelf verzonnen heeft, kan hij niet zo sterk zijn punt maken als hij zou willen. Zijn redenering zou dan niet grappig en vanzelfsprekend zijn, maar de jury zou fronsend naar hem geluisterd hebben, niet begrijpend waar Cicero deze informatie vandaan heeft gehaald. Als de rechters hem vreemd zouden aankijken wanneer Cicero deze redenering aan hen voorlegt, blijft het gewenste effect achterwege. Zijn argumentatie is zo sterk, omdat deze – in ieder geval voor een deel – op de waarheid gebaseerd moet zijn.

Wat deze waarheid is over de relatie tussen Clodia en Caelius, valt helaas niet meer te achterhalen: er zijn geen bronnen die uitgebreid ingaan op de relatie tussen Clodia en Caelius. Clodia en Caelius woonden echter beiden op de Palatijn. Het is dus aannemelijk dat er *enige* vorm van familiariteit bestond tussen de twee. De Palatijn was niet groot; men kende elkaar. Het is goed mogelijk dat Cicero gebruik heeft gemaakt van deze situatie zonder alles compleet te verzinnen. Overdrijven werkt nooit effectief wanneer er geen kern van waarheid in zit. Het is dus mogelijk dat hij de waarheid heeft verdraaid en ook heeft aangezet, maar niet dat hij de relatie heeft verzonnen. Dan was zijn hele redevoering zinloos geweest. Cicero's voornaamste

¹⁶⁴ Stroh (1975), 243-203.

argument is dat Clodia degene achter de rechtszaak is en een grote rol heeft gespeeld in de zaak met het vergif, geld lenen en het badhuis. Als Clodia absoluut niets met deze zaak te maken had gehad, wisten de rechters dat ook. De aanklagers zaten ook in het publiek: hun reactie moet op zijn minst opvallend zijn geweest als Caelius en Clodia geen relatie hadden gehad, wanneer ze hoorden in welke richting Cicero zijn redevoering draaide – richting Clodia. Het was dus opgefallen als Cicero Clodia's betrokkenheid bij deze zaak had verzonnen en zichzelf daarmee ongeloofwaardig had gemaakt.

Ook was dan zijn speech niet zo krachtig geweest voor het publiek, dat een grote rol speelde tijdens de behandeling van deze zaak.¹⁶⁵ Clodia kon pas echt met de grond gelijk gemaakt worden, als Cicero het publiek op zijn hand had. Als de toeschouwers weer in lachen uitbarstten na een grap of anekdote van hem, werd zijn verhaal alleen maar sterker en kon Clodia alleen maar minder serieus genomen worden. Rome was een stad van geruchten. Alle nieuwtjes gingen als een lopend vuurtje door de stad. Het publiek was dus op de hoogte van de geruchten die aan Clodia kleefden en dat maakt de *Pro Caelio* zo komisch.

Als de relatie tussen Clodia en Caelius niet bestond, zou ook de redenering van de aanklagers in één klap ongeloofwaardig worden. Zij beweren namelijk dat Caelius geld heeft geleend van Clodia om het vergif voor Dio te kunnen betalen en vervolgens ook een complot voor haar dood heeft beraamd omdat ze te veel wist. Het is ondenkbaar dat de aanklagers dit verzonnen hebben, omdat ze dan hun eigen argumentatie ongeldig maakten. Cicero maakt dus handig gebruik van de situatie: hij speelt in op het contact dat Clodia en Caelius hadden en weet dit zo te verdraaien dat alle schuld bij Clodia komt te liggen. Volgens Quintilianus had Cicero de gave om de jury mee te nemen in zijn redenering 'tegen hun beter weten in': dat is precies wat hij hier toepast.¹⁶⁶

Austin, die een commentaar op de *Pro Caelio* heeft geschreven dat inmiddels een standaardwerk is geworden, neemt Quintilianus en Cicero dan ook letterlijk. Hij gelooft inderdaad dat Clodia de drijvende kracht achter de aanklacht tegen Caelius was. Hij stelt dat de zaak zulke verregaande gevolgen zou hebben, dat ofwel Clodia ofwel Caelius van het sociale toneel zou verdwijnen. Het feit dat Austin's werk zoveel invloed heeft gehad op ons denken over Cicero en Clodia laat zien dat men ook nu nog Cicero vaak op zijn woord gelooft. Helemaal ongelijk heeft Austin op dit punt echter niet gehad: niet veel later is Clodia inderdaad uit de geschiedenisboeken verdwenen. We horen als laatste van haar dat de onderhandelingen over haar stuk land bij de Tiber met Cicero mislopen. Dit betekent natuurlijk niet dat Clodia geen rol

¹⁶⁵ Wiseman (1974) 83-5.

¹⁶⁶ Quintilianus, *Inst.*, 10.1.110: cum transversum vi sua iudicem ferat tamen ille non rapi videatur, sed sequi. "Wanneer hij de rechter met geweld wegdraagt, wanneer hij een andere mening heeft, schijnt toch deze rechter niet geroofd te worden, maar slechts te volgen."

meer speelde in het aristocratische Rome, het geeft alleen aan dat Cicero – de voornaamste bron over Clodia – niet meer over haar schreef.

VERGIFTIGING CLODIA

De beschuldiging dat Caelius van plan was Clodia te vergiftigen is de andere aanklacht die Cicero moet weerleggen. Caelius zou Clodia willen vergiftigen om zo zijn sporen van de moord op Dio te kunnen wissen: hij had immers van haar het geld geleend om deze moord te bewerkstelligen, dus Clodia zou tegen hem kunnen getuigen. Cicero, aan de andere kant, kan absoluut geen reden vinden waarom zijn cliënt Clodia ook zou willen ombrengen:

*Reliquum est igitur crimen de veneno; cuius ego nec principium invenire neque evolvere exitum possum. Quae fuit enim causa quam ob rem isti mulieri venenum dare vellet Caelius? Ne aurum redderet? num petivit? Ne crimen haereret? Numquis obiecit?*¹⁶⁷

Blijft over de aanklacht van het vergif; hiervan kan ik noch het begin vinden noch het einde ontdekken. Welke reden was er immers waarom Caelius deze vrouw wilde vergiftigen? Opdat hij het geld niet terug hoefde te geven? Vroeg ze het terug dan? Opdat hij niet vervolgd zou worden? Vond iemand hem schuldig dan?

Cicero vraagt zich in deze passage hardop af waarom Caelius Clodia zou hebben willen vergiftigen. Hij denkt niet dat zijn cliënt dit gedaan heeft opdat hij zijn openstaande schuld niet terug hoefde te betalen: Clodia vroeg het blijkbaar niet terug. Wilde Caelius Clodia dan vergiftigen opdat hij de enige getuige uit de weg had geruimd en dus niet bang hoefde te zijn voor een aanklacht? Ook dit vindt Cicero niet: er was immers niemand die hem zou willen aanklagen. Deze gedachtegang leidt tot zijn volgende uitspraak:

*Credibile est igitur tantum facinus nullam ob causam esse commissum?*¹⁶⁸

Kan iemand dus geloven dat zo'n grote misdaad is begaan zonder enkele reden?

Hoewel Cicero dus niet kan geloven dat Caelius van plan was Clodia te vergiftigen – er was immers geen reden voor – probeert hij toch te achterhalen wat er gebeurd had kunnen zijn als Caelius dit wel had beraamd. Volgens anderen had Caelius de slaven van Clodia ingeschakeld

¹⁶⁷ Cicero, *Cael*, 56.

¹⁶⁸ Cicero, *Cael*, 56.

(*servisne mulieris? Sic est enim obiectum.*¹⁶⁹), maar Cicero weet dit te weerleggen met een nieuw dilemma:

*Si enim tam familiaris erat mulieris quam vos vultis, istos quoque servos familiares esse dominae sciebat. Sin ei tanta consuetudo quanta a vobis inducitur non erat, quae cum servis eius potuit familiaritas esse tanta?*¹⁷⁰

Want als hij op zo'n intieme relatie had met de vrouw als jullie graag willen, wist hij dat deze slaven ook intiem met hun meesteres waren. Maar als bij hem zo'n grote vertrouwelijke omgang als door jullie naar voren wordt gebracht niet bestond, hoe kon dan wel een dergelijke vertrouwelijke relatie met haar slaven bestaan?

In bovenstaande redenering suggereert Cicero dat Clodia ook het bed deelde met haar slaven. Om dit voor de rechters geloofwaardig te maken, heeft Cicero zich er eerder in de redevoering op toegelegd om Clodia af te schilderen als een *amica omnium*. Daar kan hij nu handig gebruik van maken. Ook is opnieuw de relatie tussen Clodia en Caelius van belang, en weer laat Cicero ons geen middenweg. Hij laat zien dat Caelius niet zo stom was dat hij de hulp van de slaven van Clodia inriep: deze hadden namelijk zo'n goede relatie met hun meesteres dat Caelius haar slaven niet kon vertrouwen met zijn plan. Dit wist Caelius, omdat hij zelf ook een dergelijke relatie met Clodia had. Als hij deze niet had, had hij ook nooit de hulp van haar slaven ingeroepen: dan kende hij hen immers niet. Het is volgens Cicero dus niet mogelijk dat Clodia's slaven bij deze zaak betrokken waren.

Cicero gaat hierna verder op het daadwerkelijke gif. Ook hier vraagt hij zich hardop af hoe Caelius dit moet hebben klaargespeeld (*ubi quaesitum est, quam ad modum paratum, quo pacto, cui, quo in loco traditum? – waar is het gevonden, op welke manier klaargemaakt, hoe, aan wie en waar is het overhandigd?*¹⁷¹) Cicero vindt het zwak van de aanklagers dat zij niet met duidelijk bewijsmateriaal aankomen: ze zeggen alleen dat Caelius het al in huis had en het heeft uitgeprobeerd op een slaaf (*habuisse aiunt domi vimque eius expertum in servo*¹⁷²). Ook zou Caelius het gif hebben gegeven aan zijn vriend Publius Licinius, die op zijn beurt het weer overhandigd zou hebben aan de slaven van Clodia. Deze overdracht zou hebben plaatsgevonden in een badhuis. Om dit argument te ontkrachten maakt Cicero weer gebruik van de relatie tussen Caelius en Clodia en hij formuleert hij een dilemma:

¹⁶⁹ Cicero, *Cael*, 57.

¹⁷⁰ Cicero, *Cael*, 58.

¹⁷¹ Cicero, *Cael*, 58.

¹⁷² Cicero, *Cael*, 58.

*Si manebat tanta illa consuetudo Caeli, tanta familiaritas cum Clodia, quid suspicionis esset si apud Caelium mulieris servus visus esset? Sin autem iam suberat similtas, exstincta erat consuetudo, discidium exstiterat, 'hinc illae lacrimae', nimirum et haec causa est omnium horum scelerum atque criminum.*¹⁷³

Als zo'n goede relatie voortduurde, er zo veel intimiteit tussen Caelius en Clodia bestond, waarom was het dan verdacht als een slaaf van de vrouw bij Caelius was gezien? Maar als een gespannen verhouding er al onder lag, de relatie over was, er alleen onenigheid bestond, 'dat verklaart de tranen'¹⁷⁴, dan is dit zonder twijfel de reden voor al deze misdaden en aanklachten.

Cicero vindt het vreemd dat de overdracht van dat vergif in een badhuis heeft plaatsgevonden en vraagt zich af waarom het niet gewoon bij Caelius thuis kon. Als hij zo vertrouwd was met Clodia was het immers niet gek als een van haar slaven bij hem werd gezien. Als Caelius en Clodia echter uit elkaar waren gegaan, dan was dat natuurlijk de reden waarom Caelius haar wilde vergiftigen. Deze laatste uitspraak van Cicero is sarcastisch: het is juist Clodia die wraakzuchtig is en daarom Caelius veroordeelt probeert te krijgen. Eerder heeft Cicero namelijk al duidelijk gemaakt dat Caelius veel te fatsoenlijk is om dergelijke misdaden te beramen, laat staan stom genoeg om dit via andermans slaven te doen.¹⁷⁵

Wederom gaat Cicero voor de lijn van zijn argumentatie echter van het ergste uit en hij veronderstelt dat de slaven van Clodia aan hun meesteres hebben bericht wat Caelius van plan is. Het zou het idee van Clodia zijn geweest om Caelius' vriend Licinius op heterdaad te betrappen in de Senische baden. Hier zou ze een paar vrienden heen sturen die zich verdekt moesten opstellen. Wanneer Licinius dan het gif zou overhandigen aan haar slaven zouden deze vrienden opspringen en Licinius grijpen.¹⁷⁶ Cicero laat duidelijk merken dat hij dit hele verhaal ongeloofwaardig vindt (*quae quidem omnia, iudices, perfacilem rationem habent reprehendendi: "al deze dingen, rechters, zijn zeer makkelijk te weerleggen"*¹⁷⁷). Ten eerste is de locatie van het badhuis op zijn minst vreemd. Waar kan iemand zich daar verstoppen als hij een toga aanheeft? Niet binnen, in ieder geval: dan zou hun de toegang geweigerd zijn. Het was dus noodzakelijk dat de overdracht in de voorhal zou plaatsvinden, maar dan konden Clodia's vrienden zich niet verdekt opstellen.¹⁷⁸ Ook de namen van deze vrienden zijn niet bekend bij Cicero, terwijl ze volgens hem prima getuigen kunnen zijn van deze overdracht. De overdracht zelf is echter

¹⁷³ Cicero, *Cael*, 61.

¹⁷⁴ Dit is een Latijns spreekwoord; Berry (2000), 258.

¹⁷⁵ Cicero, *Cael*, 53.

¹⁷⁶ Cicero, *Cael*, 62.

¹⁷⁷ Cicero, *Cael*, 62.

¹⁷⁸ Cicero, *Cael*, 62.

mislukt omdat Clodia's mannen te vroeg te voorschijn sprongen. Cicero's verslag van de gebeurtenissen is uitermate sarcastisch en komisch bedoeld:

*'In balneis deliterunt.' Testes egregios! 'Dein temere prosiluerunt.' Homines temperantes! Sic enim fingitis, cum Licinius venisset, pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tum repente evolasse istos praeclaros testes sine nomine; Licinium autem, cum iam manum ad tradendam pyxidem porrexisset, retraxisse atque ex illo repentino hominum impetu se in fugam coniecisse.*¹⁷⁹

'Ze verstopten zich in het badhuis!' Wat een geweldige getuigen! 'Vervolgens sprongen ze zonder plan tevoorschijn.' Wat konden die mannen zich goed inhouden! Jullie verzonnen het immers zo; toen Licinius was gekomen, hij het doosje in zijn hand hield, het probeerde te overhandigen, maar het nog niet overhandigd had, dat op dát moment plotseling deze geweldige getuigen zonder naam tevoorschijn waren gekomen. Licinius echter, toen hij zijn hand al had uitgestrekt om het doosje over te geven, heeft hem weer ingetrokken en is op de vlucht geslagen bij deze plotselinge aanval van die mannen.

Cicero zegt hier letterlijk dat de wederpartij dit verhaal heeft verzonnen (*sic enim fingitis*) en is erg sarcastisch over Clodia's mannen die zich zogenaamd hadden verstopt in het badhuis (*istos praeclaros testes sine nomine: "deze geweldige getuigen zonder naam"*). Hij zou deze geweldige mannen graag ontmoeten om hen te ondervragen over hoe hun aanvoerster hen heeft gestationeerd in deze hinderlaag (*fortes viros ab imperatrice in insidiis atque in praesidio balnearum collocatos: "sterke mannen, door hun heerseres in hinderlaag en op hun post in het badhuis geplaatst."*¹⁸⁰).

Omdat Cicero steeds van een onwaarschijnlijke situatie uitgaat, die hij door middel van zijn dilemma's als logisch presenteert, wordt dit verhaal als het ware een soort komedie voor het publiek.¹⁸¹ Zeker bij zijn sarcastische opmerkingen zouden de toeschouwers joelen en lachen. Cicero hoeft niet diep in te gaan op de reden en het motief dat Caelius zou hebben voor de moord op Clodia, maar richt zich alleen op de situatie waarin de overdracht van het gif zou hebben plaatsgevonden. Wanneer hij namelijk wel ingaat op de poging tot vergiftiging van Clodia, komt ook de moord op Dio daar weer bij kijken. Ook bij deze aanklacht gaat Cicero niet diep in op de omstandigheden, waardoor er mijns inziens twijfel ontstaan over Caelius' onschuld: het lijkt erop alsof Cicero de zaak probeert weg te moffelen door de focus alleen te leggen op de situatie van de overdracht en de rol die Clodia heeft gespeeld. Hij kan de aanklachten dus niet

¹⁷⁹ Cicero, *Cael*, 63.

¹⁸⁰ Cicero, *Cael*, 67.

¹⁸¹ Geffcken (1974), 11.

onomwonden weerleggen. Daarnaast wilde Cicero ook zijn vingers niet branden aan de politieke moeilijkheden van deze zaak: door Clodia alle schuld te geven had hij een goede bliksemafleider.¹⁸² Ook was het voor Cicero ook belangrijk om Clodia af te schilderen als een ongeloofwaardige getuige. Hij richt dan ook alle aandacht op de aanklacht waarvan Clodia nog als getuige zou optreden: de poging van Caelius om haar te vergiftigen en de scène in het badhuis.¹⁸³ Haar getuigenis in deze zaken was van groot belang en daarom moest haar geloofwaardigheid teniet worden gedaan. Deze techniek, de *reprehensio testis*, werd vaker toegepast door Cicero.¹⁸⁴

Bijkomend voordeel hierbij was dat de rechtszaak werd gehouden op een vrije dag. Cicero voerde zijn eigen toneelstuk op om de rechters te vermaken. Onderwerp? Clodia. Dit kon zo'n groot succes worden omdat Cicero de gebeurtenissen presenteerde alsof het hemzelf niet zoveel kon schelen.¹⁸⁵ Hierdoor maakt hij zichzelf als het ware tot een luchtige cabaretier, die op een komische manier het publiek vermaakt. Hij wekt de schijn alsof hij verder van de gebeurtenissen afstaat dan daadwerkelijk het geval was. Door dit kunstje uit te halen kan hij heel droog de zaak aan de rechters uitleggen, alsof hij iemand uitlegt dat één plus één twee is.

Wat Cicero hier doet is een show; hij staat juist heel dicht bij de zaak, als we hem zelf mogen geloven. Hij vertelt aan het begin van zijn pleidooi dat Caelius een tijdje bij hem in huis heeft gewoond. En nu wordt hij aangeklaagd door – volgens Cicero – een vrouw met wie hij geen goede relatie had. Cicero overdrijft dus niet alleen sommige punten, zoals de kwestie of Clodia zich inderdaad gedroeg als een hoer, maar maakt soms ook een understatement.

Cicero geeft daarom de gebeurtenissen in het badhuis extra versimpeld weer en in dat aspect zit ook de overdrijving, waardoor de jury de zaak juist onderschat. Zij worden meegenomen in zijn spel van paradoxen en zogenaamd overduidelijke conclusies. Door de jury overdreven versimpelde situaties voor te leggen, praat Cicero hen vast. Hij past dit toe omdat er ergens een kern van waarheid moet zitten in het badhuisverhaal, samen met het doosje vergif. Hij zou namelijk niet zo eromheen praten als Caelius er absoluut niets mee te maken had. Dit kan Cicero echter niet bewijzen en dus is hij genoodzaakt tot deze oplossing. De jury wordt overtuigd, maar bij een nadere analyse van de *Pro Caelio* valt op dat Cicero eigenlijk continu om de zaak heen draait.

¹⁸² Geffcken (1974), 9; Dorey (1958), 178.

¹⁸³ Wiseman (1974), 82-3.

¹⁸⁴ Quintilianus, *Inst.*, 5.7.6.

¹⁸⁵ Geffcken (1974), 13.

CONCLUSIE

In de inleiding heb ik mezelf de vraag gesteld waarom Cicero overdrijft over de persoon Clodia en op welke manier hij dit inzet. In de inleiding werd duidelijk dat de verschillende wetenschappelijke benaderingen de nadruk leggen op slechts één aspect van de redevoering. Het is mijn doel om te laten zien dat de overdrijving van het beeld van Clodia complexer in elkaar zit. In dit laatste hoofdstuk wordt dit besproken.

In de *Pro Caelio* probeert Cicero Clodia op twee manieren zwart te maken. Ten eerste doet hij het voorkomen alsof Clodia een *meretrix* is, een beeld dat wordt ondersteund door de gedichten van Catullus. Het wordt in de *Pro Caelio* ook duidelijk dat Cicero Clodia niet slechts afschildert als iemand die zich gedraagt als een *meretrix*: hij maakt zelfs meerdere toespelingen op incest tussen haar en haar broer Clodius, waar Catullus en ook Plutarchus melding van hebben gemaakt.

Ten tweede probeert Cicero niet alleen Clodia zelf zwart te maken, maar ook haar huis, haar *domus*. Hiermee laat Cicero op een andere manier zien dat hij haar verachtelijk vindt. De *domus* was in de Romeinse tijd van groot belang voor de reputatie van de eigenaar. De *domus* was als het ware een verlengstuk van jezelf. Cicero omschrijft Clodia's huis als een plek die misdadig en losbandig is, waar veel mannen over de vloer komen en waar slaven de dienst uitmaken.

Ander primair bronmateriaal laat echter zien dat Clodia niet zo ordinair is als Cicero ons graag wil doen geloven. Uit de gedichten van Catullus komt dan wel naar voren dat ze met veel mannen omgaat, maar hij is zelf ook verbitterd vanwege zijn stukgelopen relatie met Clodia. Uit Cicero's brieven komt ook naar voren dat Clodia zelfs zakelijk contact met Cicero, iets wat niet zou gebeuren als Cicero haar niet waardig zou achten. Het is dus niet mogelijk om Clodia te zien als een vrouw die slechts oog heeft voor feestjes en plezier maken met mannen.

Omdat andere bronnen lieten zien dat dat de historische Clodia niet overeenkomt met de Clodia uit de *Pro Caelio*, is het belangrijk om de aantijgingen richting Clodia's *domus* ook niet letterlijk op te vatten. Het is zeer aannemelijk dat Cicero ook hier overdrijft.

Dan rest de vraag: waarom schildert Cicero Clodia dan zo af in de *Pro Caelio*? Hier heeft Cicero meerdere redenen voor. Ten eerste is het zaak voor Cicero om haar ongeloofwaardig te maken in de ogen van de rechters. Nadat Cicero had gesproken werden de getuigen gehoord, van wie Clodia er één van was. De kans was aanwezig dat Clodia in haar getuigenverklaring belastende informatie over Caelius naar buiten zou laten komen. Dit kon Cicero niet voorkomen, maar hij kon er wel voor zorgen dat de rechters haar niet meer zouden geloven. Door haar neer te zetten in zijn redevoering als een ongeloofwaardig, op wraak belust persoon die een losbandig leven leidde, zouden de rechters Clodia niet op haar woord geloven. Dit wordt nog eens

versterkt omdat volgens de Romeinse wet prostituees niet mochten getuigen in zaken die onder de *lex de vi* vielen. Door te doen alsof Clodia ook een *meretrix* is, zorgt Cicero ervoor dat zij bij voorbaat al niet meer geloofd zal worden. Door de suggestie te wekken dat Clodia een relatie heeft met haar eigen broer, komt ook Clodius in een kwaad daglicht te staan. Alles wat Cicero over hem zegt - dat hij abnormaal veel huur vraagt voor het pand waarin Caelius woont, dat zijn zwager Metellus hem net zo lief dood had willen hebben en dat hij zich niet eerbiedig gedraagt op nationale feestdagen - zorgt dat ook Clodia nog slechter naar voren komt. Ook zij heeft geen eerbied voor feestdagen, omdat ze ervoor zorgt dat de rechters vandaag moeten werken. Ze zou ook haar eigen man vergiftigd hebben, haar man die volgens Cicero Clodius wilde ombrengen. Door terloops wat snerende opmerkingen richting Clodius te maken, komt zijn zus nog slechter naar voren. Wanneer Clodia dan zou getuigen, zouden de rechters haar niet meer serieus kunnen nemen en denken dat de rechtszaak een door haar opgezet complot was om wraak te kunnen nemen op Caelius.

Een tweede reden voor Cicero om in zijn gehele redevoering de nadruk te leggen op Clodia is dat hij op deze manier niet dieper hoeft in te gaan op de politieke, maar met name de juridische omstandigheden. Politiek gezien was de inzet van Clodia een strategische keuze. Vanwege de betrokkenheid van Pompeius Magnus bij de zaak van Dio was dit onderdeel van de aanklacht een gevoelig onderwerp, waar Cicero niet graag zijn vingers aan wilde branden. Hij kan in plaats hiervan Clodia inzetten als bliksemafleider: door te doen alsof zij de spin in het web is, is het niet meer noodzakelijk voor Cicero om de politieke omstandigheden mee te nemen in zijn verdedigingsrede. Clodia zit achter de aanklacht en door Clodia's toedoen zijn de zaken zo gelopen.

Clodia komt Cicero dus uitstekend van pas om zijn zaak te winnen. Hij bouwt in het eerste deel van de redevoering beledigingen jegens haar op een mooie manier op. Hij heeft hiermee als het ware het voorwerk gedaan voor wat hij gaat behandelen in het tweede deel: de daadwerkelijke aanklachten die Caelius ten laste zijn gelegd. Het is inmiddels duidelijk dat Cicero niet echt op de aanklachten ingaat, maar meer op de situatie eromheen. Hij laat de rechters en het publiek zien dat deze situatie niet geloofwaardig is. Voor het goud lenen van Clodia is geen bewijs te vinden en daarnaast had Caelius ook geen motief om Dio te vermoorden. Er is geen getuige, geen bewijs van overdracht van het geld: kortom, Cicero doet het voorkomen alsof Clodia hierachter heeft gezeten om Caelius in een kwaad daglicht te zetten. Cicero gaat uitgebreider in op de andere aanklacht die hij moet weerleggen in de *Pro Caelio*: de verdenking dat Caelius ook Clodia wilde vergiftigen, omdat ze teveel zou weten over de moord op de Alexandrijnse filosoof Dio. Door de rechters een aantal dilemma's voor te leggen laat Cicero zien dat in zijn optiek ook deze hele zaak is verzonnen. Wie kiest er in vredesnaam een openbaar badhuis uit om daar een doosje met gif te overhandigen? Waarom zijn de naamloze getuigen

hiervan niet aanwezig? De rechters zijn meer geneigd Cicero's versie van de gebeurtenissen te geloven omdat hij ze al fijntjes heeft uitgelegd wat voor een persoon Clodia eigenlijk is.

Wat Cicero hier doet, is erg gehaaid. Deze overdrijvingen van Cicero in de vorm van *invectiva* zijn wellicht een aanwijzing dat Caelius niet geheel onschuldig was. Als hij niets met de zaken waarvan hij wordt beschuldigd te maken had gehad, had Cicero daarop zijn redevoering toegespitst. Hij had dan bewijsmateriaal aangedragen en simpel aan de rechters verteld hoe het daadwerkelijk zat. Maar blijkbaar voelde Cicero zich genoodzaakt hier niet te diep op in te gaan, maar in plaats daarvan alle schuld in de schoenen van Clodia te schuiven. Het is verdacht dat Caelius maar zo weinig voorkomt in Cicero's pleidooi. Cicero verlegt daarom de focus naar Clodia: door te overdrijven over haar karakter en betrokkenheid bij de zaak, krijg Cicero de rechters en de toeschouwers op zijn hand, waardoor Caelius gemakkelijk naar de achtergrond verdwijnt.

Bij dit alles moet wel een kanttekening worden geplaatst. Het is niet mogelijk om alles wat Cicero zegt over Clodia als overdrijving ten gunste van zijn verdediging af te doen. Als zijn bevindingen compleet verzonnen waren, zouden ze namelijk geen enkel effect hebben gehad op de rechters en op het publiek, dat ook een belangrijke rol speelde bij deze redevoering. Cicero's beledigingen werden juist nog sterker doordat toeschouwers zouden joelen en applaudiseren. Wanneer Cicero niet de waarheid zou spreken, zouden zowel de rechters als het publiek hem niet meer geloven: op deze manier zou het averechtse effect worden bereikt. De *Pro Caelio* is juist zo sterk omdat ergens in Cicero's *invectiva* tegen Clodia een kern van waarheid moet zitten. Door deze *invectiva* in te zetten kan Cicero alle aandacht in zijn redevoering richten op Clodia in plaats van op zijn cliënt Caelius.

Cicero gebruikt dus zijn persoonlijke relatie met Clodia – en de geruchten die over haar al de ronde deden – om de juridische en politieke aspecten van de *Pro Caelio* naar de achtergrond te laten verdwijnen. Dit lukt door de komische manier waarop hij omgaat met Clodia en hoe hij haar ten overstaan van het publiek en de rechters belachelijk maakt. Wie de redevoering leest zou bijna vergeten dat het doel van Cicero is om Caelius vrij te pleiten in plaats van Clodia te beschuldigen.

BIBLIOGRAFIE

- Alexander, M., *The case for prosecution in the Ciceronian Era*, Michigan University Press (2002).
- Berry, D.H., *Cicero. Defence Speeches*, Oxford University Press (2000).
- Blom, H. van der, *Cicero's Role Models*, Oxford University Press (2010).
- Bush, A., en Cerutti, S., "A use of the term Frater in the "Pro Caelio"", in: *The Classical Journal*, Vol. 82, No. 1 (1986), pp. 37-39.
- Butrica, J., "Clodius the Pulcher in Catullus and Cicero", in: *The Classical Quarterly*, Vol. 52, No. 2 (2002), pp. 507-516.
- Craig, C., "Reason, Resonance and Dilemma in Cicero's Speech for Caelius", in: *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, Vol. 7, No. 4 (1989), pp. 313-328.
- Craig, C., "Teaching Cicero's Speech for Caelius: What Enquiring Minds Want to Know", in: *The Classical Journal*, Vol. 90, No. 4 (1995), pp. 407-422.
- Crownover, E., "The Clash between Clodia and Cicero", in: *The Classical Journal*, Vol. 30, No. 3 (1934), pp. 137-147.
- Dorey, T., "Cicero, Clodia and the 'Pro Caelio'", in: *Greece and Rome*, Second Series, vol. 5, no. 2 (1958), pp. 175-180.
- Gaffney, G., "Severitate Respondere: Character Drawing in "Pro Caelio" and Catullus' Carmina", in: *The Classical Journal*, Vol. 90, No. 4 (1995), pp. 423-431.
- Geffcken, K., *Comedy in the Pro Caelio*, Brill (1973).
- Gotoff, H., "Cicero's Analysis of the Prosecution Speeches in the Pro Caelio: An Exercise in Practical Criticism", in: *Classical Philology*, Vol. 81, No. 2 (1986), pp. 122-132.
- Green, P., *The poems of Catullus*, University of California Press (2005).

Godwin, J., *The shorter poems*, Aris & Philips (1995).

Heinze, R., "Ciceros Rede Pro Caelio", in: *Hermes*, 60 (1925), pp. 193-258.

Lausberg, H., *Handbook of Literary Rhetoric*, Brill (1998).

Leen, A., "Teaching two speeches of Cicero", in: *Classical Journal* 85 (1990), pp. 350-55.

Leen, A., "Clodia Oppugnatrix: The Domus Motif in Cicero's "Pro Caelio"", in: *The Classical Journal*, Vol. 96, No. 2 (2001), pp. 141-162.

Leigh, M., "The *Pro Caelio* and Comedy", in: *Classical Philology*, Vol. 99, No. 4 (2004), pp. 300-335.

May, J., (ed.), *Brill's companion to Cicero. Oratory and rhetoric*, Brill (2002).

May, J., *Trials of Character*, University of North Carolina Press (1988).

May, J., "Patron and Client, Father and Son in Cicero's 'Pro Caelio'", in: *The Classical Journal*, vol. 90, no. 4 (1995), pp. 433-441.

Osgood, J., "Notes and Discussions: Cicero's Pro Caelio 33-34 and Appius Claudius' Oratio de Pyrrho", in: *Classical Philology*, Vol. 100, No. 4 (2005), pp. 355-58.

Salzman, M., "Cicero, the Megalenses and the Defense of Caelius", in: *The American Journal of Philology*, Vol. 103, No. 3, (1982), pp. 299-304.

Skinner, M., "The contents of Caelius' Pyxis", in: *The Classical World*, Vol. 75, No. 4 (1982), pp. 243-245.

Skinner, M., "Clodia Metelli", in: *Transactions of the American Philological Association*, vol. 113 (1983), pp. 273-287.

Stroh, W., *Taxis und Taktik*, Teubner (1975).

Wilson, J., "Three non-uses of Frater in Pro Caelio 32", in: *The Classical Journal*, Vol. 83, No. 3 (1988), pp. 207-211.

Wiseman, T., *Cinna the poet and other Roman essays*, Leicester University Press (1974).

Wiseman, T., *Catullus and his world: A Reappraisal*, Cambridge University Press (1985).

Zarker, J., "Lesbia's Charms", in: *The Classical Journal*, Vol. 68, No. 2 (1973), pp. 107-115.